

УЧЕШЋЕ СРПСКЕ СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ ПАРТИЈЕ НА ОПШТИНСКИМ ИЗБОРИМА И У РАДУ ОПШТИНЕ БЕОГРАДСКЕ (1906—1914)

У В О Д

Изучавајући „Комуналну политику Српске социјалдемократске партије“ дошао сам на мисао да напишем рад о делатности Српске социјалдемократске партије у Општини београдској. Сам проблем није уопште обрађиван, те је и мисао о раду на овом проблему у пуној мери оправдана.

Овим проучавањем доприноси се не само изучавању историје радничког покрета већ и изучавању националне историје, чији је и ово саставни део. Сасвим је разумљиво да се историја наших народа не може правилно изучавати ако се ту не укључи и изучавање радничког покрета, јер је он повезан и испреплетен са свим другим збивањима наше новије историје.

Рађањем и развојем капитализма у Србији на позорницу ступа и радничка класа, која упоредо с њим постаје све снажнији фактор, и почетком XX века ствара и своју партију. Та партија већ те 1903, оснивачке године ступа у парламенат са једним својим представником иако има тек 150 чланова партије и 1.710 чланова синдиката у читавој Србији. Упркос свим причама о промени устава и извесних законских прописа и о томе да је у Србији завладала демократија после мајских догађаја 1903. године стоји и чињеница да тада још нема општег права гласа (немају га они мушкарци који су плаћали порез испод 15 динара, а жене никако), нема пропорционалног изборног система, те се може закључити да ни у тој послемајској Србији није било довољно демократије. И саме буржоаске партије требало је да уложе доста напора у борби за више демократичности, а поготову је то требало да учини социјална демократија, која је најрадикалније и нај-

даље ишла са захтевима да се реши питање демократичности у могућим границама одређене ситуације.

Настојаћемо да овим радом осветлимо допринос Српске социјалдемократске партије побољшању услова живота и рада не само радничке класе у Београду већ и свег београдског становништва, које је било подвргнуто експлоатацији буржоазије ма у ком облику. Колико се у томе успело, остављамо јавности да о томе да своју реч.

Главну тешкоћу при истраживању делатности Српске социјалдемократске партије у Општини београдској, и поред сачуваних записника са седница одбора Општине београдске, а делом и записника са седница Главне партијске управе Српске социјалдемократске партије, представљало је то што је сачувано врло мало оригиналних архивских докумената.

При изучавању овог проблема коришћени су архивски фондови у Државном архиву СР Србије (фонд Министарства унутрашњих дела и фонд Државног савета), у Историјском архиву Београда (записници одборских седница Општине београдске, фондови Управе града Београда и Суда вароши Београда) и у Институту за историју радничког покрета Србије (сви архивски фондови за период до 1919. године). Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Србије и хронологијска и азбучна таблица свих зборника закона и уредаба изданих у Краљевини Србији, као и сами зборници закона и уредаба изданих у Краљевини Србији у периоду од 1903. године добро су послужили аутору овога рада. Исто тако и објављена грађа *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, књ. I—IV и *Српска социјалдемократска партија*, књ. I.

А. КОМУНАЛНИ ПРОГРАМ

Са променама у Србији 29. маја 1903. године настају промене и у развоју радничког покрета. Социјалдемократи су још пре стварања своје партије објавили свој *Привремени општински програм*,¹ који ће уз врло мале измене после оснивања Српске социјалдемократске партије постати *Привремени општински програм Српске социјалдемократске странке*.^{1а}

Овим програмом социјалдемократи су се залагали за потпуну самоуправу, „да општина буде у истини комуна“. Борили су се за потпуно слободно управљање општинском, а да се одбаци „сваки утицај полицијске власти и да полиција за територију коју обухвата општина буде у рукама општинским“. Општинска полиција треба да буде заштитник и чувар општинске самоуправе, а не њен противник, како је то у буржоаском друштву. Социјалдемократи су тражили да грађани бирају општински одбор, а овај из своје средине да бира све остале потребне органе.²

Као основни услов за обезбеђење демократичности у раду општинских органа, социјалдемократи су тражили увођење општег, непосредног, тајног и пропорционалног начина бирања. Општим правом гласа био би обезбеђен утицај не само свих пунолетних грађана мушког пола већ и жена које би њим биле укључене. Тајно гласање би пружио мање могућности за мешање власти при доношењу одлука гласача. Буржоаске партије су и по увођењу тајног гласања злоупотребљавале свој положај. Пропорционалним изборним системом социјалдемократи су настојали „да све групе политичке буду заступљене у Општини, да буду заступљени представници свих интереса свих тежњи које струје у једном месту“.³

Социјалдемократи су тражили да општински буџет доноси и одобрава општински збор. Оштро су осуђивали систем посредних пореза, као остатак феудализма. Тражили су увођење прогресивног опорезивања, а укидање сваког другог облика убирања прихода и при том су се залагали да се ослободе од задуживања порезом они грађани који имају до 1.000 динара годишње зараде.⁴

Даље, тражили су укидање таксе на воду и на гробље. Сахрањивање да се обавља бесплатно. Подржавали су увођење спаљивања мртваца уместо сахрањивања.⁵

Све своје потребе које је дотле подмиривала приватним радом, општина да подмирује општинском производњом. А приватна предузећа која служе за потребе оп-

штине (трамваји, осветљење итд.) да се експропришу. Општина да се стара о ценама плацева за градњу станова, да се стара о проширењу градског рејона. О својој трошци да подиже радничке станове које би издавала по цени коштања. У интересу очувања здравља, социјалдемократи су захтевали да се установи општински санитарски савет на челу са лекаром. Савет би прегледао станове, радионице и све грађевине, контролисао би животне намирнице и чистоћу самих радњи где се производе и продају животне намирнице. Тражили су да се лечење и лекови бесплатно обезбеде за сиромашне грађане.⁶

У својим радионицама општина треба да заведе осмочасовно радно време и минималну надницу и уз то одреди услове рада, а исто то да обезбеди и за своје раднике изван радионица. За време беспослице општина је дужна да радницима нађе посла или даје помоћ за неопходне животне намирнице. Социјалдемократи су уз то захтевали осигурање радника у случају болести, повреде, изнемоглости, старости, смртног случаја и сличног. Све спорове радника и послодаваца расправљали би привредни судови састављени од радника и послодаваца са подједнаким бројем представника. Општина треба да обезбеди школовање све сиромашне деце до њихове 14 године; да оснује дечија забавишта обавезно за сву децу стару од 3 године до поласка у школу. И да обезбеди издржавање сиромашних, изнемоглих и за рад неспособних грађана.⁷

Према комуналном програму социјалне демократије, није довољно раднику обезбедити осмочасовни радни дан и недељни одмор од 36 часова да би се могао довољно одморити, „него је сваком човеку потребан у току године и један мало дужи одмор“.⁸

Општина треба да омогући најширим слојевима радничког становништва да се користе благодетима великоварошког културног живота — да обезбеди више корисне забаве. Општина мора поклонити више пажње позоришту и јавним концертима. Она мора основати музеје, галерије, библиотеке, читаонице, гимнастичке заводе и слично.⁹

Излажући комунални програм своје партије на седници Одбора Општине београдске 17. фебруара 1906. године, Драгиша Лапчевић изјавио је: „Комунална политика социјалне демократије има да послужи као средство за поправку положаја радничке класе, за њено оспособљење у борби против буржоаског друштва... Социјална демократија врши дужност своју у припремању убојне војске за социјалну револуцију“¹⁰

Привремени општински програм остао је на снази до краја деловања Српске социјалдемократске партије у Општини упркос настојању партије да донесе свој потпуни комунални програм. Такву активност Партија је показала на VII конгресу, 17—19. маја 1909. године и на VIII конгресу 6—8. јуна 1910. године.¹¹ Но и поред привременог карактера, комунални програм Српске социјалдемократске партије представљао је путоказ у делатности на остварењу задатака из области комуналне политике.

Б. ОПШТИНСКИ ИЗБОРИ

Српска социјалдемократска партија непосредно после оснивања, иако је узела учешћа у парламентарним изборима, није узела учешћа у новембарским општинским изборима 1903. године, јер, како је тада Партија констатовала, „данашњи општински закон искључује огроман део од учествовања у избору тиме што је ударен ценз; с друге стране он својим начином бирања омогућава да за општински одбор прође једна листа која је била само један глас више од друге листе. На тај начин приближно исти број грађана, који је гласао за листу мањине остаје без и једног свог представника у општинском одбору“.¹²

У Београду на дан општинских избора, 16. новембра 1903. године, Српска социјалдемократска партија, с обзиром на то да није узела учешћа у овим изборима, сазвала је збор, на коме је тумачен њен општински програм, а поред тога било је и речи о овим општинским изборима. Како на биралиште није изашао довољан број бирача, одржани су према закону, накнадни, 23. новембра 1903. године. Поводом тога „Радничке новине“ су писале: „Свет неће да гласа за сада, хоће да протестује на тај начин против владајућег политичког система заснованог на кеси а подржаваног радикалима“.¹³

Поводом накнадних избора, заказаних за 23. новембар, социјалдемократи су упутили апел: „Другови, агитујте на све стране да у идућу недељу не гласа нико за општинске одборнике. Ако успемо у томе онда је данашњи општински систем *банкротирао*, и мораће се мењати закон о општинама у напреднијем и бољем правцу“.¹⁴

Како 17. јула, када је изабран председник Општине у Београду, тако и 21. новембра 1903. године, када су изабрани одборници, победили су самостални радикали. Према писању „демократских“ буржоаских листова, ова општинска управа била је изабрана „пуним поверењем грађана“. Тада се такође констатовало како је то прва по

реду „демократски изабрана“, после толиког низа година, када су општинске управе без велике процедуре бирале полицијским путем. Међутим, ни ова управа није могла да се похвали добијеним поверењем, јер је изабрана бројем гласова који је задовољавао законске прописе, али не и поверење чак ни оног повлашћеног дела грађана, који се назива „пуноправним гласачима“, јер их је гласало свега 87%, а још мање поверење читавог становништва.¹⁵

Изменама у Закону о општинама донетим 3. децембра 1905. године уведено је тајно гласање и гласање куглицама, а уведен је и пропорционални изборни систем, према коме партије добијају број одборничких места сразмерно броју добијених гласова.¹⁶

На кандидационом збору, 1. јануара 1906. године, Лука Павићевић објаснио је зашто Српска социјалдемократска партија није дотада учествовала у општинским изборима. „Раније, док је важио онај реакционарни закон по коме је већина од једног гласа могла однети *целокупно* општинско часништво, и по коме, још уз то, слобода исповести политичких начела није била загарантована тајним гласањем, ми смо се уздржавали од учешћа у таквим општинским изборима и самим тим *демонстрирали* против таквог наказног закона“.¹⁷

Али ипак, још пре доношења измена у Закону о општинама за које се Српска социјалдемократска партија упорно борила, Главна партијска управа одлучила је на седницама 15. и 22. августа 1905. године да узме учешће у предстојећим општинским изборима, и то само у Београду.¹⁸ А после измена у Закону о општинама, Српска социјалдемократска партија је одлучила да узме учешћа у изборима и у Крагујевцу и Шапцу.¹⁹

На седници Главне партијске управе Српске социјалдемократске партије 14. новембра и 21. децембра 1905. године разматрана је кандидатска листа за општинске изборе у Београду.²⁰ Ту је избио проблем око личности за кандидата за председника Општине. Драгиша Ђурић није прихватио кандидатуру, а исто тако ни Недељко Кошанин. И на кандидационом збору 1. јануара 1906. године у Београду је усвојена кандидатска листа Српске социјалдемократске партије на челу са Ацом О. Милинковићем за општинске изборе расписане за 15. јануар 1906. године.²¹

Тако је Српска социјалдемократска партија први пут узела учешћа на општинским изборима 15. јануара 1906. године и у Београду добила 799 гласова, шест одборника и три одборничка заменика, док су

самостални радикали добили 1.616 гласова, 12 одборника и 6 заменика; стари радикали су добили 669 гласова, 5 одборника и 3 заменика; напредњаци су добили 565 гласова, 4 одборника и 2 заменика и народњаци 375 гласова, 3 одборника и 1 заменика. Тако су социјалдемократи били на другом месту, одмах иза самосталних радикала.²²

Српска социјалдемократска партија тада је имала у Београду 500 чланова. У извештају, Главне партијске управе на IV конгресу, 2—4. априла 1906. године, о овим првим општинским изборима се каже: „Са овим резултатом можемо бити само зато задовољни што је ово прво учешће, а надати се да ће нас идући избори у пуној мери задовољити.“ А изборе у Београду конгрес је оценио констатацијом: „Мали број гласова који смо добили при општинским изборима има се приписати томе што је организација била недовољна онаква каква је постојала да би се агитација до потпуности изводити могла.“ У Београду је потом партијска организација реорганизована, па су, уместо једне, основане организације по квартовима.²³

Како су општински избори расписани за 18. новембар 1907. године, то је Главна партијска управа Српске социјалдемократске партије на својој седници 24. септембра 1907. године одлучила да Главна партијска управа и Партијско веће Београда руководе агитацијом за општинске изборе.²⁴ А на заједничкој седници Главне партијске управе и Партијског већа Београда, 29. септембра 1907. године, расправљано је о значају предстојећих општинских избора и о потреби одржавања оваквих заједничких седница све до избора.²⁵

О кандидатској листи за Београд Главна партијска управа расправљала је на својој седници 1. октобра 1907. године. Опет је највећи проблем представљала личност за председничког кандидата. Овога пута био је то Живота Ђурковић.²⁶ (Сл. 1).

За чланове бирачких одбора у Београду као представници Српске социјалдемократске партије, на седници Одбора Општине београдске 13. септембра 1907. године изабрани су Драгиша Лапчевић, Веља Стојановић, Сава Ковачевић и Никола Величковић.²⁷

Српска социјалдемократска партија водила је живу предизборну агитацију. На седници Главне партијске управе 15. октобра 1907. године одлучено је да се 21. октобра одржи збор у Београду. Тада је, ради успешнијег припремања овога збора, одлучено да се 18. октобра одржи седницаских партијских и синдикалних организа-

ција у Београду. Одлучено је и да се штампана 1.500 великих и 5.000 малих летака, а ове да напишу Драгиша Лапчевић и Душан Поповић. Али из прикупљених података види се да је издат само један летак.²⁸

И буржоаске партије су биле заинтересоване за ове изборе и водиле су борбу „да узму Општину у своје руке; да ништа особито добро и корисно не ураде, али да експлоатишући слабе, потчињене и зависне, повећају свој профит и осигурају своју надмоћност.“²⁹ У Београду фузионаши и самосталци воде борбу у овој изборној кампањи око власти у Општини. Самосталци нештедимице расипају општински буџет, а фузионаши исто то чине са државним буџетом. И једни и други рачунају на подмићивање и куповање гласова.³⁰ (Сл. 2)

Кандидатска листа ССДП за избор председника, кметова, одборника у Општини београдској на дан 18. новембра 1907 — Архив Института за историју радничког покрета Србије (даље: А ИРПС). Сл. 1.

Liste des candidats pour les élections des maires, conseillers et secrétaires à la Mairie de Belgrade le 18 novembre 1907. — Archives de l'Institut du Mouvement ouvrier en Serbie — A.I.M.O. Fig. 1.

КАНДИДАТСКА ЛИСТА

За избор председника, кметова, одборника и заменика општине београдске, који ће се извршити 18. новембра 1907. године у Београду.

I. Председник општине београдске:

1. *Живоша Н. Ђурковић, адвокат.*

II. Кметови правници:

2. Радослав Крајић, царински ревизор. 3. Александар Павловић, судски писар.

III. Кметови:

4. Вера Стојановић, солтиса — администратор марсарнице. 6. Владислав Крајић, машиниста државне стампарнице.

5. Нукшић Јовановић, машиниса. 7. Драгутин Михаиловић, бригадир.

8. Милан Савић, шифар.

IV. Одборници:

<p>9. <i>Драгиша Лапчевић, новинар.</i></p> <p>10. Никола Величковић, столар.</p> <p>11. Лука Павловић, ластерски радник.</p> <p>12. Таца Милојевић, архитект.</p> <p>13. Милаш Стојановић, тапнер.</p> <p>14. Катејаје Ђикић, чин. Управе Фолк-тона.</p> <p>15. Вилем Пипал, типограф.</p> <p>16. Крета Јовановић, брањарски радник.</p> <p>17. Алекса Мајдачевић, кројач, радник.</p> <p>18. Милан Перкић, типограф.</p> <p>19. Ранко Јанковић, алтарски радник.</p> <p>20. Веља Петровић, кафеница.</p> <p>21. Марко Мандић, одачар.</p> <p>22. Радослав Крајић, радник.</p> <p>23. Илија Ђ. Милић, тргов. помоћник.</p>	<p>24. Нукша Обреновић, радник кланџио.</p> <p>25. Милосав Животић, рударски радник.</p> <p>26. Ђоко Басуровић, болничар.</p> <p>27. Саватаре П. Чешковић, бакалин.</p> <p>28. Јинко Ристић, кројач.</p> <p>29. Сретко Богдановић, брањар.</p> <p>30. Крета Јовановић, брањар.</p> <p>31. Радослав Крајић, машиниста.</p> <p>32. Стева Стојановић, брањарски радник.</p> <p>33. Борко Петровић, обућарски радник.</p> <p>34. Стеван Ђ. Степановић, обућар.</p> <p>35. Алекса Станковић, бакалин.</p> <p>36. Светозар Цветковић, столар.</p> <p>37. Веља Милошевић, радник.</p> <p>38. Михаило Јевремовић, радник.</p>
---	---

V. Заменици:

<p>29. <i>Сава Ковачевић, јерман, рад.</i></p> <p>40. Маринко Јанковић, кројачки радник.</p> <p>41. Никола Ј. Николић, чиновник. Залуж. Механи. Кафанског.</p> <p>42. Франц Дречачер, човар.</p> <p>43. Даница Јовановић, столар.</p> <p>44. Радомир Ст. Радојевић, пошти сарај.</p> <p>45. Димитрије Наумовић, кројач, радник.</p>	<p>46. Стеван Фрле, кланџио радник.</p> <p>47. Драгиша Сузијинић, брањарски радник.</p> <p>48. Новак Јовановић, ковачки радник.</p> <p>49. Јован Ј. Мандић, алтарски рад.</p> <p>50. Сретко Цветковић, брањар.</p> <p>51. Петар Б. Степановић, фарбарски рад.</p> <p>52. Алекса Митровић, пекарски радник.</p> <p>53. Милан Милошевић, бакалински радник.</p>
---	---

Преставници листе у кварту *Орачарског*

Преставници: *Живко Ковачић, кметовски радник.*

Заменици: *Радомир Ст. Радојевић, човар сарај.*

Буржоаске партије у предизборној кампањи представљале су се као раднички пријатељи. Самосталци су у томе предњачили. А ти „раднички пријатељи“ за неплаћену кирију продавали су „сиротоме кирајџији и последњу поњаву на којој спава“, а у предизборној кампањи продају се за радничке пријатеље.³¹ Да што сигурније себи обезбеде победу, буржоаске партије су изостављале, и неосновано, из бирачких спискова своје противнике. Тако је у Београду изостављено преко 500 припадника радничког покрета.³²

Упркос свим видовима притиска којима су буржоаске партије хтеле да онемогуће радничку класу да дође до изражаја, на општинским изборима 18. новембра 1907. године Српска социјал-демократска партија у Београду је добила 1.003 гласа, 5 одборника и 3 заменика.³³

У оквиру предизборне активности за општинске изборе (18. новембра 1907) позив на збор ССДП за Врачар и Савинац (4. новембар 1907) — А ИРПС, збирка фотокопија. Сл. 2.

Dans le cadre de la campagne pré-électorale pour les élections municipales du 18 novembre 1907, apel pour le meeting du Parti social-démocrate à Vračar et Savinac, le 4 novembre 1907. — АИМО de serbie, collection de photocopies. Fig. 2.

Радници! Грађани! Грађанке!

У недељу 4. новембра у 8 часова увече. држите се у нафани код Киневца Данилова нафана на Чубури

ВЕЛИКИ

СОЦИЈАЛИСТИЧКИ ЗБОР

На збору ће друг Таса Милојевић, архитекта, говорити о предстојећим општинским изборима и користи радничке класе сиромашних слојева народних, које има очекивати од својих представника у општинском одбору.

Буржоаска хоће да општина буде пандурица државне власти, која има да се стара о њиховом удобнијем животу, и да им помаже да подижући њену својим имањима и животним намирницама, плаћајући иначе оголене раднике и сиротно грађанство, док на против општина мора да буде заједничка кућа сињу нас становника њених, и да се стара о културним потребама сињу нас: добрим, удобним и потпуно хигијенским становима и радоницама, осветлењу, водрици, збоји и здравној пијаћој води, добром и јефтеном леку и дрвима, леку и осталим животним намирницама, школовању и здрављању деце и осталим културним потребама, што то буржоаска која има општинуску управу у својим рукама, и агђе преко осдам милиона у виду посредних пореза по главног од радничтва и сиротног становништва београдског, њихове крваве зараде, хоће и даље да употребљава само на своју корист, и ашо она у виду посредних пореза не даје општини ни један стотини део онога што се полара од радника и сиротног.

Зато у што већем броју посетите онај збор и поведите све своје пријатеље, познанике и познанице.

На збор! Радници!
Грађани! Грађанке!

Агитациони Одбор Социјал-демократске Странке за Врачар и Савинац.

Штампања „Народ“ Миланацка и Стефанова Краља Петра бр. 45

4983
11/09

Месни организацијама Српске
Социјалдемократске Партије.

Друже,

Гласна Буржоаска Удружења је решила да се саз у среду, 21 марта, одрже у целој земљи зборови за општинске изборе, на којима ће се извршити организација за Опште, једине, јавне и самосталне државне гласове. Ваша дала грађа да потврди мале београдске, као друге грађа, да улаз избора, и било гласање на таквом.

То је саз позиве, гра се даје припадницима на сва и грађанима брж којима се могу писати уочавак, баше призива да се одржи у Миланацкој улица кроз врата, или државније свима и у репр.

Штамо ван и којима разваљују, а гра ће од грађа гласне Буржоаске Удружења биће државна београдска и репр.

Тако се да београдски збор брже сарати приредне, веома ће биће отворено да му се узе земе, и у организација и биће и одрже као и у приватним личност и друже, и остали независни одрже са киневца за опште државне гласа. Ни општинске грађа да буду у Београду и Чубури увече - најдале.

Дружење биће отворено наш и у гласне Буржоаске Удружења

Секретар: Д. Туцовић.

Писмо секретара ССДП Димитрија Туцовића месним организацијама ССДП у вези са одлуком ГПУ ССДП да се у целој земљи 21. марта 1910. одрже предизборни зборови за општинске изборе — А ИРПС, СДП, бр. 89. Сл. 3.

Lettre du secrétaire du Parti social-démocrate Dimitrije Tucović aux organisations locales du Parti à propos de la décision du Conseil central de tenir le 21 mars 1910 des meetings pré-électoraux. — А.І.Н.О. de Serbie, br. 89. Fig. 3.

На овим изборима у Београду поделиле су мегдан две буржоаске партије, самосталци и фузионаши. Први су добили 2.456 гласова, а други 1.132 гласа, те је тако Српска социјалдемократска партија са своја 1.003 гласа дошла на треће место. После ње су дошли напредњаци са 639 гласова и народњаци са 271 гласом.³⁴ Буржоасија се служила свим могућим недозвољеним махинацијама. Појединци су гласали под лажним именом. Тако је Српској социјалдемократској партији, само у Палилули украдено преко 100 гласова, а у целом Београду и свих три стотине гласова. Илија Милкић писао је тада: „Дајте нам, господо, самосталци, исправне и поштене бирачке спискове; поштедите нас крађе, поштедите општинску касу за време избора, па да се онда понесемо на изборном мегдану и да

У оквиру предизборне активности за општинске изборе (28. марта 1910) ССДП је организовала 21. марта 1910. велики јавни збор — манифестацију за опште право гласа — А ИРПС, збирка фотокопија. Сл. 4.

Dans le cadre de la campagne pré-électorale pour les élections municipales le Parti a organisé le 21 mars 1910 un grand meeting — manifestation pour le droit de vote générale. — АИМО, photocopies. Fig 4.

Деловодник суда вароши Београда, бр. 9777, од 12. III 1910. и бр. 10.230 од 15. III 1910 — пријава кандидатске листе Димитрија Туцовића за општинске изборе (28. III 1910) — Историјски архив Београда (даље: ИАБ). Сл. 5.

Registre du tribunal de la ville de Belgrade, № s 9777 du 12 mars 1910 et 10. 230 du 15 mars 1910 — enregistrement de la liste des candidats de Dimitrije Tucović pour les élections municipales du 28 mars 1910. Archives Historiques de Belgrade — АНВ. Fig. 5.

<p>Живко Топаловић суд. писар Никола Величковић радник</p>	<p>Шрпе памени. листу за избор гласачкиг опшћ којег је на дан 28 марта ш. б. а којег је каснаг. листе Димитрије Туцовић новинар Иван Б. своје</p>
--	---

<p>13/3</p>	<p>Генерал Ле се покла Републичке амб. одбор, о чему речено изнад уписано</p>
-------------	---

<p>Живко Топаловић суд. писар и Никола Величковић рад</p>	<p>Шрпе памени. листу за избор гласачкиг опшћ којег је на дан 28 марта ш. б. а којег је каснаг. листе Димитрије Туцовић новинар</p>
---	---

вам тада покажемо ко сте и шта сте ви. Изволте тако ако имате куражи.“³⁵

У Београду, после ових избора, на радничком збору 25. новембра 1907. године говорили су Драгиша Јапчевић и Лука Павићевић о протеклим изборима побијајући клевете упућене на рачун Српске социјалдемократске партије. На збору је усвојена резолуција, којом је осуђено фалсификовање избора и гажење закона и изражено гнушање против клевета, а радништво позвано на организовану борбу.³⁶

Жалба Државном савету због незаконитог спровођења ових избора у Београду била је одбачена, а избори оснажени.³⁷

У општинским изборима 28. марта 1910. године Српска социјалдемократска партија узима учешћа, поред Београда, у низу места „у којима се другови месних организација осећају спремни“ и чију кандидацију Главна партијска управа Српске социјалдемократске партије одобрава.³⁸

Главна партијска управа Српске социјалдемократске партије формирала је извршни агитациони одбор за све послове око избора у Београду.³⁹ Партијске организације у Београду су развиле живу пред-

изборну агитацију што се види и из годишњег извештаја партијске организације „Сава“. Ова организација је у предизборној кампањи одржала зборове 15, 17, 19. и 20. марта, на којима је говорено о програму партије, а посебно о комуналном програму и при томе указивано радницима да их њихови сопствени интереси упућују, ако не да буду у редовима Партије, а оно свакако да подржавају њену политику⁴⁰ (Сл. 3). На великом радничком предизборном збору у Београду 21. марта 1910. године, уз присуство 4.000 манифестаната, главно питање представљао је захтев за опште право гласа. После збора одржане су манифестације⁴¹ (Сл. 4).

У предизборном прогласу Српске социјалдемократске партије и Главног радничког савеза, издатом уочи самих избора, упућен је позив бирачима да изађу на биралиште и гласају за кандидате социјалне демократије, истичући при томе програм за чије се остварење бори социјална демократија — класно ослобођење пролетаријата, бољи живот најширих народних маса. А затим се ређају и непосредни задаци за које се бори социјална демократија.⁴² У бирачке одборе, из Српске социјалдемократске партије, узети су један председник бирачког одбора, четири члана и два заменика, на неколико бирачких места.⁴³

Носилац кандидатске листе Српске социјалдемократске партије у Београду био је Димитрије Туцовић. Листа је поднета 12. марта 1910. године Суду вароши Београда ради потврде, али је била одбијена, но разлог није утврђен. Поново је поднета 15. марта 1910. године. Носилац је остао Димитрије Туцовић, и та је листа учествовала на изборима⁴⁴ (Сл. 5).

Српска социјалдемократска партија је добила у Београду 1.386 гласова и 6 одборника, самосталци и радикали 3.336, а напредњаци и либерали 2.155 гласова⁴⁵ (Сл. 6). Социјалдемократи су увећали своје снаге у односу на претходне изборе. Осми конгрес ССДП је повољно оценио изборне резултате на овим општинским изборима, истичући велики значај политичких манифестација у којима је Партија благодарећи својој доброј организацији постала политички фактор у Србији.⁴⁶

После ових избора, на првој седници Одбора Општине београдске, 11. априла, Драгиша Лапчевић, у име одборничке групе своје Партије, изјавио је „да одбор и општинска управа, који су у дужност уведени, нису пун израз београдског становништва и да према томе не могу заслуживати поверење његове групе, која ће се

у најпунитој мери залагати да интереси становништва београдског буду заштићени а у првом реду интереси радничке класе“.⁴⁷

Изабрани одборници у Београду 28. III 1910 ИАБ, Записник одборских седница Општине београдске, 11. IV 1910, књ. I, стр. 211. Сл. 6.

Conseillers municipaux élus à Belgrade le 28 mars 1910 — АНВ, Procès verbal des réunions de la Mairie de Belgrade, le 11 avril 1910, livre I, page 211. Fig. 6.

1910
Заседница председника
Београдске општине, књига
I. Саван Живановић
одбара данашњој седници
и позива новобирачке
одборнице да присуствују
палагању закључе на
одборничку дужност.
~~Одборници:~~ Т. Т. Трако
уб Јоксимовић, Милан
Лазаревић, Милош С. Ми
ловић, Ђорџа Димитри
јевић, Антонијевић Петро
вић, Јован В. Михајловић,
Михајло Л. Петровић, Ђорџе
Миљковић, Анастас Косанчић,
Васа Манојевић, Урош
вић, Душан Радековић,
Бројино Аџевић, Никола
А. Величковић, Јашица Ла
чевић, Стеван Кошанин,
Лука Павловић, Д. Коста
Јовановић, Д. Милош
Величковић, В. Којић,
Д. Величковић, Коста
Манојевић, Ђ. Карајовановић,
Михајло Ђ. Илић, М. Радо
савић, Стеван Јовановић,
Милош Л. Петровић, Саван

Због лоше коалиције радикалних странака, јер је свака вукла на своју страну „да би свака својим банкама, предузимачима и лиферантима зграштила што већи део општинских доходака и што издашнији део општинског зајма“, дошло је до оставке Косте Главинића на председнички положај. Оставка је уважена на седници 21. септембра 1910. године.⁴⁸

Расписани су избори за избор председника у Београду за 24. октобар 1910. године. Српска социјалдемократска партија на збору 3. октобра 1910. године кандидовала је за овај положај Димитрија Туцовића. Листа је потврђена 12. октобра 1910. године.⁴⁹

На овим изборима социјалдемократи су имали у бирачким одборима једно председничко место, шест места чланова бирачких одбора и једно место заменика члана бирачког одбора.⁵⁰

Предизборна агитација одвијала се врло живо, поред зборова растурани су леци, а уз то је особита пажња поклањана индивидуалном политичком раду. А уочи самих избора Партија се обратила бирачима позивајући их да гласају за кандидата Српске социјалдемократске партије Димитрија Туцовића.⁵¹

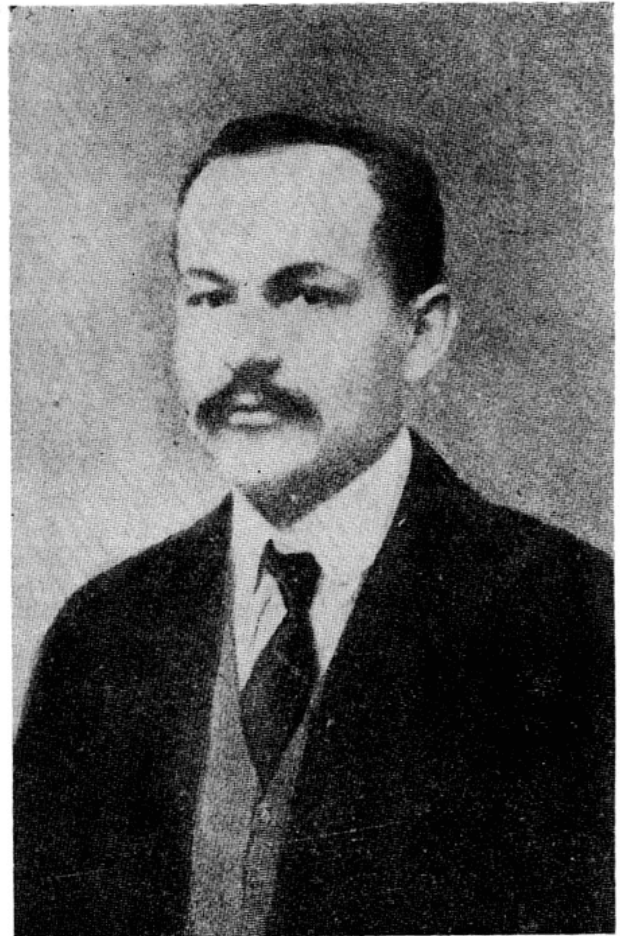
Српска социјалдемократска партија нашла се сама против удружене две најјаче буржоаске партије, против самосталско-фузионашке коалиције, јер остале две буржоаске партије либерална и напредњачка нису истицале своје листе.⁵²

Буржоаско самосталско-фузионашка коалиција добила је 2.556 гласова, а листа Димитрија Туцовића 1.337 гласова. У односу на изборе 28. марта 1910. године обе листе су добиле мање гласова, и то буржоаска 780 гласова мање, а социјалдемократска 49.⁵²

У овим изборима, поред успеха у агитацији и у самим изборима важно је поминути и демонстрације 150 жена на сам дан избора које су тражиле опште право гласа. Оне су демонстрирале кроз Београд на свим биралиштима. Као и све друге активности радничке класе, и ова манифестација жена врло озбиљно је забринула буржоазију. Био је то историјски догађај.⁵³ ССДП све више је освајала позиције у политичком животу главног града Србије.

После општинских избора у 1910. години у Србији нису спровођени ови избори све до почетка 1914. године, када је ССДП наступила не само у низу градова већ и у селима.⁵⁴

Кандидат за председника Општине у Београду на листи ССДП на изборима 19. I

Димитрије Туцовић. Сл. 7.

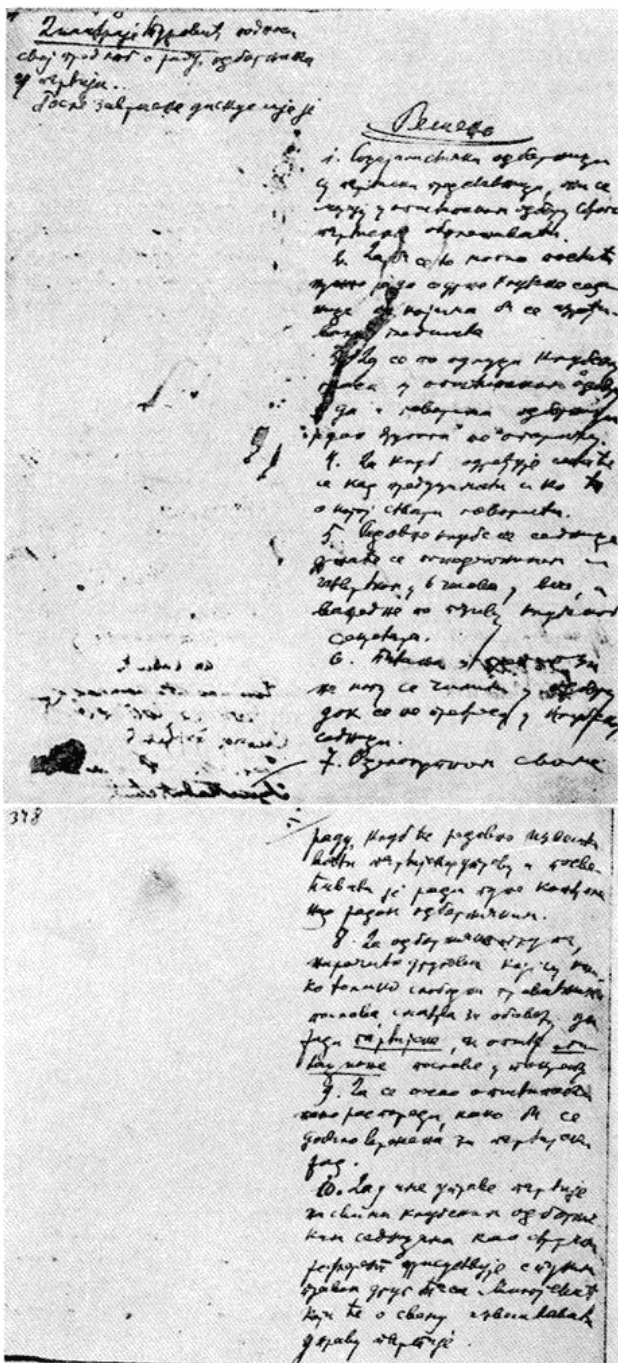
Dimitrije Tucović. Fig. 7.

1914. године био је Димитрије Туцовић, новинар. Поред кметова било је кандидовано и 45 личности за одборнике⁵⁵ (Сл. 7).

У овим општинским изборима у бирачке одборе из ССДП узета су два председника, три члана одбора и један заменик.

У предизборној агитацији за ове изборе Партија је истицала рад на просвећивању и обавештавању бирача о њиховом положају, о спољној и унутрашњој политици земље, даље, о раду владајуће, као и о раду опозиционих буржоаских партија. ССДП је била једини борац за побољшање положаја потлачених и експлоатисаних.⁵⁷

У Београду 19. јануара 1914. године на општинским изборима самосталско-фузионашка листа победила је, јер је од 6.149 гласова добила 3.543; напредњаци су добили 1.080 гласова, социјалдемократи 1.020 гласова; националци 369 гласова и Ђурковићевци (дивљи социјалисти) 137 гласова. Од одборничких места добили су: само-

На заједничкој седници ГПУ ССДП и Клуба одборника Општине београдске 30. XII 1906. на дневном реду о раду одборника у општини, о одржавању клубских седница одбора, о односу одборничког клуба према ССДП — донети су закључци у 10 тачака — А ИРПС, СДП, 65-а стр. 347/348. Сл. 8.

Réunion commune du Conseil Central du Parti et du Club des conseillers municipaux de Belgrade le 30 décembre 1906, à l'ordre du jour étaient les questions suivantes: travail des conseillers dans la mairie, réunions des membres du club attitude du club des conseillers municipaux envers le Parti soc. démocrate. Les conclusions ont été apportées en 10 points. — AIMO, PSD 65a, p. 347/8. Fig. 8.

сталци-фузионаши 30, напредњаци 6, социјалдемократи 6, националци 2 и Ђурковићевци једног одборника.⁵⁸

Овога пута социјалдемократи су у Београду, иако са мањим бројем гласова у односу на изборе из 1910. године, добили исти број одборничких места. На умањен број гласача утицала је и група дивљих социјалиста, која је одвукла неке гласове из редова радничке класе. И порески ценз одиграо је посебну улогу, јер задужења порезом из претходне године код појединаца, поготову после демобилизације, била су мања но у нормалној ситуацији. У 1914. години, у односу на 1910. на изборима је узело учешћа 723 лица мање. ССДП је на овим изборима, ако не у Београду, а оно у унутрашњости, заиста постигла успех, јер је у петнаест општина освојила власт.

V. ДЕЛАТНОСТ СРПСКЕ СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ ПАРТИЈЕ У ОПШТИНИ БЕОГРАДСКОЈ

Српска социјалдемократска партија уласком у Општину београдску развила је делатност у много праваца. А ради успешнијег и конструктивнијег рада оформила је Клуб одборника социјалдемократа.

1. Клуб одборника социјалдемократа

Са уласком у Општину београдску изборима од 15. јануара 1906. године социјалдемократи су ради успешнијег деловања основали свој одборнички клуб. Главна партијска управа ССДП на својој седници, сутрадан по изборима, 16. јануара 1906. године, имала је на дневном реду питање „у каквим ће односима бити новоизабрани општински одборници са партијском управом“. Тада је одлучено „да новоизабрани одборници и заменици створе свој клуб“.⁵⁹

Партија је пратила рад својих одборника и пружала помоћ Клубу. Партијско веће Београда и Клуб социјалдемократских одборника на заједничкој седници, 1. октобра 1906. године, поред осталог расправљали су о раду у Општини. Тада је закључено: „Београдско партијско веће обавештено о раду социјалдемократских одборника, позива их да редовно одржавају своје клубске седнице и узимају уредно учешћа у седницама одбора.“⁶⁰

Но како су искрсавали проблеми у раду Клуба, ГПУ ССДП је расправљала о томе било на партијским седницама, било на заједничким седницама са клубом. После

неколико седница, на седници од 30. децембра 1906. године, када се расправљало о штетним појавама, донети су закључци који су у ствари били нека врста упутства за рад социјалдемократских одборника. У ствари, то су била правила о раду Клуба одборника социјалдемократата⁶¹ (Сл. 8).

У даљем раду Клуб одборника социјалдемократата Општине београдске показао је добре резултате. Клуб је разматрао на својим седницама и спроводио у живот политику своје Партије. Ту његову активност подржавао је и орган ССДП „Радничке новине“.⁶²

У Клубу се расправљало и о недисциплини одговорних другова када несавесно испуњавају своје обавезе. Одборници су одговарали за свој рад не само пред својим Клубом већ и пред партијским организацијама и пред бирачима.⁶³

Поводом лошег рада Клуба одборника, на заједничкој седници ГПУ ССДП, Контролне комисије и Клуба одборника социјалдемократата одржаној 6. септембра 1908. године, констатовано је да је Клуб ослабљен одласком неких чланова. Настојало се да се нађе начин „да Клуб почне да ради озбиљно, корисније и живље“. Требало је обезбедити да одборници уредно посећују седнице одбора, како би постигли да се на њима дати предлози ако не усвоје, оно бар да их искористе у агитационе сврхе. Поред осталог, закључено је: „Нарочито је потребно излазити што чешће пред раднике.“ Тада је закључено „да се закажу квартални зборови по партијским организацијама 16. ок. мес. у 7 часова увече“.⁶⁴

На овој заједничкој седници закључено је да је потребно да се социјалдемократска одборничка група „држи на пристојној даљини и достојанствено према свима осталим групама у одбору па и према председнику“⁶⁵ (Сл. 9). Тако је ССДП будно пратила рад својих одборника у Општини београдској. На Осмом конгресу ССДП, 6—8. јуна 1910. године, Димитрије Туцовић је изјавио: „Рад наших одборника подлеже контроли Партијске управе и Партијског већа. Њихов рад у извештају није обухваћен зато што није било никаквих несугласица и неодобравања у Партијској управи о њему.“⁶⁶ И следећи конгрес 29—31. маја 1911. године повољно је оценио рад одборника у Општини и препоручио да у одбор треба бирати „социјалистички образоване људе, партијске другове, који ће углед и гледиште социјалне демократије знати заступати у одборима и једновремено тај комунални рад преносити и ван одбора у масе“.⁶⁷

Може се рећи да је Клуб одборника социјалдемократата у Општини београдској, према сопственој моћи, извршио тај свој задатак, како се, на крају крајева, констатује и у извештају ГПУ ССДП на Десетом конгресу 30. јануара 1914. године, у закључку да „су одборници у општинама живо настојали да критиком рада буржоаских управа и одборских већина раскривају класне супротности и сузбијају једну рђаву, застарелу реакционарну, и по пролетаријат и сиромашне масе кобну комуналну политику“.⁶⁸

Из дискусије Драгише Лапчевића са заједничке седнице ГПУ ССДП, Контролне комисије и Клуба одборника социјалдемократата, 6. септембра 1908 — А ИРПС, СДП, 65-а стр. 746. Сл. 9.

Discussion de Dragiša Lapčević à la réunion commune du Conseil central du Parti, de la Commission du Contrôle et du Club des conseillers municipaux socio-démocrates le 6 septembre 1908. — AIMO de Serbie, PSD, 65a, p. 746. Fig. 9.

Дискусија Драгише Лапчевића
 на седници Општинског одбора
 социјалдемократата београдског
 одржаној 6. септембра 1908. године.
 Драгиша Лапчевић је изјавио да је
 рад одборника у Општини београдској
 лош и да се морају предузети
 одређене мере да се рад одборника
 побољша. Он је напоменуо да одборници
 често не долазе на седнице и да
 њихов рад није довољно организован.
 Предложио је да се закажу квартални
 зборови по партијским организацијама
 и да се одборници обавезују да долазе
 на седнице. Такође је предложио да се
 одборници држе на пристојној даљини
 према осталим групама у одбору.
 Драгиша Лапчевић је закључио да је
 рад одборника лош и да се морају
 предузети одређене мере да се рад
 побољша.

2. Самоуправа

Док су буржоаске партије показивале бригу за народ само у време изборних кампања, а после га заборављале, социјалдемократи су непрекидно одржавали тесан контакт са народом и захтевали увођење „самоуправе народа у држави, округу, срезу и општини“.⁶⁹

Уласком социјалдемократа у Општину београдску настала је и практично, не само теоретски, борба за самоуправност у општини. Социјалдемократи су тражили да рад Одбора буде доступан јавности, јер „само најшира јавност за све општинске и државне послове може бити гаранција за слободе и правилан рад и брана од реакционарне најезде“. Зато су они били и против увођења улазница за грађане на седнице Одбора, захтевајући да приступ на њих буде слободан.⁷⁰

За рад Одбора Општине београдске после јануарских избора 1906. године карактеристично је да је Одбор „потпуно остављен вољи општинског председника“. Тај систем „личне владавине“ створили су баш самосталци, који су се представљали као противници личног режима док су били у опозицији.⁷¹

Када је у одбору пао предлог о доношењу пословника о раду Општинског одбора, социјалдемократи су подржали тај предлог, јер би на тај начин била ограничена самовоља председника Општине. Али је овај предлог одбачен са 15 : 14 гласова.⁷²

Са уласком у Одбор Општине београдске социјалдемократи су продрли у више секција Одбора, радећи врло активно како у Одбору, тако и у секцијама. Залагали су се за предузимање санкција против одборника који не долазе редовно на седнице, што су чинили одборници из буржоаских партија.⁷³

Захваљујући активности социјалдемократских одборника, рад у Општини се обављао живље, па су постигнути успеси какве дотадашњи Одбори нису успели да остваре. За девет месеци рада одржане су 82 седнице Одбора, на којима је решавано о низу питања. И то је био корак напред ка развијању самоуправе, јер је тиме самовоља председника у извесној мери ограничена.⁷⁴ Социјалдемократи су тражили, у духу свога програма, „преображај бирократско-централистичког система у народно-самоуправни“.⁷⁵

При изборима привремене општинске управе после одржаних избора 18. новем-

бра 1907. године настао је сукоб у Одбору. Пошто су избори у Београду спроведени „незаконитошћу и насиљем самосталскога општинскога суда“, то су опозиционе партије тражиле да у привремену управу буду изабрани представници „који ће бити гаранција за непристрасан и правилан састав бирачких спискова у случају поновљених избора“. Ту су се социјалдемократи нашли са буржоаском опозицијом на истој линији, захтевајући, наиме, „да све групе у одбору буду сразмерно броју представника, пропорционално заступљене и у општинском суду“. Самосталци су се одупрли овом предлогу и на крају изашли као победници благодарећи насиљу, ангажовању двора и кукавичлуку опозиционих буржоаских партија.⁷⁶

Социјалдемократи су на радничком збору, 25. новембра 1907. године, оштро критиковали неправилности и гажење основних самоуправних права Општинског одбора у Београду које су вршили самосталци. Резолуцијом са овога збора осуђују се буржоаске партије које су „бруталном силом погазиле и закон о општинама и основни принцип демократизма“.⁷⁷

Против полицијског мешања у послове Општине и против председничке самовоље социјалдемократи су се упорно борили указујући да они, одборници, „нису потчињени органи председника да им он наређује“.⁷⁸

О своме раду одборници социјалдемократи полагали су рачун не само пред својом Партијом већ и пред бирачима.⁷⁹

После избора 28. марта 1910. године, када су све грађанске партије у Одбору пружиле подршку новој општинској управи, социјалдемократи су указивали на то да су обе групе радикалне партије „не само напустиле опште право гласа, већ се и директно против њега, општинске самоуправе и демократски реформи изјасниле“. Па су социјалдемократи, насупрот буржоаским партијама, стали у одбрану „оне огромне масе коју је буржоазија обесправила“.⁸⁰

Затим на седници Одбора 1. марта 1911. године социјалдемократи су оштро подвргли критици рад владајућих буржоаских партија закључивши на крају: „Протестујемо против тога што се Општина београдска своди на ниво, где служи само као извор партијским и политичким интересима радикалних група“.⁸¹

Социјалдемократи су се бавили и питањем организације општинске администрације. С обзиром на то да је у 1907. години тражено 1,100.000 динара за администрацију Општине београдске, која је била

гломазна и „раширена не по нужди стварних потреба већ из партијских разлога“, социјалдемократска одборничка група поднела је предлог, на седници 22. маја 1907. године, да се образује комисија и да утврди: број општинског особља, њихове квалификације и њихов рад. Одбор је усвојио предлог. Али како рад на томе није отпочињао мада је још пре почетка рада одборске комисије почело отпуштање беспосличара, социјалдемократи су почетком октобра 1907. године покренули то питање. Но упркос свему, у току 1909. године самосталци су и даље повећавали број особља у Општини примајући своје партијске пријатеље.⁸²

И поред гломазног чиновничког апарата, управа Општине имала је низ неуспеха, за које је покушавала да окриви Одбор, но и да је то и било прихваћено, опет би кривица пала на фузионашке и самосталске одборнике, углавном на одборнике буржоаских партија, јер су баш они неуредно долазили на седнице и тиме онемогућавали нормалан рад Одбора.⁸³

Ради успешнијег рада Одбора социјалдемократи су захтевали да одборске секције, и поред тога што треба да имају више слободе и иницијативе, не треба да имају право на одлучивање, пошто то треба да остане у надлежности Одбора. Уз то су социјалдемократи захтевали да секције у своме раду зависе од одбора, а не од општинске управе.⁸⁴ Социјалдемократи су активно радили и у одборским секцијама⁸⁵ (Сл. 10).

И у парламенту је расправљано о неправилностима у раду општинских органа. Драгиша Лапчевић говорио је у Народној скупштини о нужности озакоњења општинске самоуправе.⁸⁶

У Општини београдској задња редовна седница пред рат одржана је 13. јуна, а ванредна 30. јуна 1914. године, са које је записано: „Ванредна седница одбора општинског у почаст великог пријатеља српског народа бившег царско-руског посланика у Београду пок. Николаја Хартвига.“⁸⁷

За време окупације неки социјалдемократски одборници узели су активног учешћа у раду Одбора Општине београдске, напустивши на тај начин принципе за које су се до тада борили, јер уз присуство окупационих власти, када је војска имала главну реч, није могло бити речи о самоуправи, која је и раније била ограничена.⁸⁸ Закључни конгрес Српске социјалдемократске партије о томе је констатовао следеће: „Једни су радили у Београдској и другим оп-

10.
Над се спрема на
мату дивног рада подна
одбора на седнице и комисије,
Одборник Таса Милојевић дао
је сву изјаву
изјављујући да мора
српска неће учествовати у

избору секција, док и друге
чине секција на буду мање
самосталне, док се на други
напош не буде дана јуна
слобода одбору да формира
и комисије о којима
треба да формира.

Секције се у складу са
правилним највећим делом
нису имале право на
иницијативе, у секцијама се
може формирати и изабрати
које врлом самостално су,
мако, да у секцијама имамо
изборне комисије у којима се
може радити само то што
самостално су врше. И кад
су секције самосталне бити од
иницијативе нема, а имају
да своје чланове самостално
свој суд, нама је партија
одлучила да не учествује
би у секцијама и да не
маже праву да се од
одбора одлучују права која
немају прибавити.

Одборник ССДП Таса Милојевић даје изјаву у име своје групе да неће учествовати у избору секција — ИАБ, Записник одборских седница Општине београдске, 18. II 1914, књ. I, стр. 54. Сл. 10.

Le conseiller Tasa Milojević déclare au nom de son groupe qu'il ne prendra pas part aux élections des sections. AHB, Procès verbal des réunions des conseillers municipaux, le 18. II. 1914, 1. I. p. 54. Fig. 10.

штинама, док то други нису чинили. С обзиром на врло тешке прилике исхране другови одборници који су се у почетку окупације затекли у Београду били су за то да се у општини ради, али су се и они разишли у мишљењу да ли треба са тим учешћем прекинути.⁸⁹ Као што се види, ни конгрес није одлучно заузео став у овом питању, као што је, на пример, учинио у другима. Ово учешће социјалдемократа у раду Општине београдске свакако се не може ничим правдати.

3. Буџет

И у погледу буџета социјалдемократи су били за пуну самоуправу општине, „да општински одбор и збор буду прва и последња власт за утврђивање буџета, да се у склапање и одобравање буџета, који треба да подмирује општинске потребе, не меша никаква државна власт, да то све зависи од одбора и збора, од воље и увиђавности становништва општине...“⁹⁰ А што се тиче прихода, социјалдемократи су били против свих видова посредних пореза, као што је општинска трошарина и томе слично, јер све врсте посредних пореза оптерећују сиромашне слојеве народа. У Општини београдској 1906. године, према прорачуну Драгише Лапчевића, сваки грађанин плаћао је посредних општинских и државних пореза 80,70 дин. годишње. То значи да је толико плаћао милионар самац, док је радник са петочланом породицом плаћао 403,50 динара.⁹¹ Зато су социјалдемократи сматрали као „један једини, релативно правичан порез: прогресиван порез по имућству и приходу.“⁹²

Социјалдемократи су настојали да се укине општинска трошарина, која је доводила до поскупљења животних намирница, док су буржоаски одборници подржавали одржавање трошарине, и на томе је упорно истрајала.⁹³

Док су буржоаски одборници развлачили израду буџета за 1907. годину, социјалдемократи су радили на томе да се убрза доношење буџета како би се омогућило да што пре отпочну радови и тако запосле радници. Усвојени су предлози социјалдемократских одборника да се обезбеде средства у буџету за подизање болнице, народног купатила, радничког преноћишта и радничких станова. Предвиђена је помоћ радницима у беспослици у износу од 5.000 динара, а за оснивање берзе рада 1.000 динара, мада су социјалдемократи предлагали за помоћ 15.000 динара, а за берзу 10.000

динара. Социјалдемократи су се залагали за максималну штедњу.⁹⁴

Приликом доношења буџета за 1908. годину социјалдемократи су упутили оштру критику, јер су приходи највећим делом потицали из пореза на потрошњу животних намирница, при чему је највећи део расхода одлазио на администрацију и полицију, а далеко мањи на хигијенско-културне потребе.⁹⁵

По буџету за 1909. годину грађани Београда плаћали су посредне порезе на годину дана по 31,50, а свака породица просечно по 157,50 динара. То је погађало у првом реду радничке породице, раднике и сиромашне слојеве. У Београду су цене и услови за живот били далеко неповољнији од низа градова у Европи. Београд је био скупљи и од Париза. „То је резултат порезе на сваки залагај меса и хлеба, на сваки гутљај воде и сваки санитетски преглед“ — писале су тада „Радничке новине“.⁹⁶

Социјалдемократи су гласали против буџета за 1909. годину, чији су приходи потицали претежно из разних видова пореза, који се трошио највећим делом на издржавање општинске администрације.⁹⁷

Буржоаске партије су се обелоданиле као извршиоци разних злоупотреба, нарочито у расипању општинских финансијских средстава и у шкртарењу при повећавању надница радницима, при подизању радничких станова, купатила и болница. Лоша финансијска политика довела је Општину београдску дотле да је у буџету за 1909. годину дефицит износио 809.795 динара.⁹⁸ Коришћење зајма намењеног за општинске радове за покривање дефицита водило је Општину у нове зајмове. Социјалдемократи су критиковали такву финансијску политику и захтевали да се то питање изнесе на збор грађана, како би ови о томе дали своју реч, али је Одбор одбацио предлог.⁹⁹

У дискусији о буџету за 1910. годину социјалдемократи су подржавали издвојено мишљење свога одборника Тасе Милојевића у буџетско-финансијској комисији, којим је овај тражио да Одбор донесе предлог о укидању трошарине и увођењу непосредне општинске порезе, али је буржоаска већина одбацила тај предлог.¹⁰⁰

Иако су се приходи од општинске трошарине могли трошити „само на уређење Београда“ београдска буржоазија је само 40% утрошила на то чему су они били намењени (на кеј и канализацију), а све остало утрошено је на плате (160%), на личне

издатке (6,4%), на ванбуџетске издатке (45,7%) и за дугове, интересе, бланкете (17,7%). Тако се у недемократској општинској управи распикућки газдовало народним благом.¹⁰¹

Приликом дебате о буџету за 1911. годину, социјалдемократски одборници су критиковали предлог и у начелу гласали против њега. Исти случај је био и при доношењу буџета за 1912. годину.¹⁰² А што се тиче општинских дугова, кад год је одлучивано о неком зајму, социјалдемократи су били против развлачења и ненаменског трошења финансијских средстава добијених зајмом.¹⁰³

Када је доношен буџет за 1913. годину, социјалдемократи, поред тога што су били против датог предлога буџета, тражили су објашњење о утрошку кредита за помоћ породицама сиромашних војних обвезника. Није била ретка појава ни раније, а ни касније, да су социјалдемократи упорно настојали да се спречи ненаменско трошење и, уопште, расипање. Таква политика настављена је и у наредној буџетској години, па унеколико и за време окупације.¹⁰⁴

Буржоаске партије су и Општину, као и све друге институције своје класе, користиле за што већу експлоатацију пролетаријата. У Српској социјалдемократској партији и њеном комуналном програму буржоазија је открила опасног ривала својој активности у општини не по самој бројчаној снази већ и по идејама, по програму за који се борила социјална демократија. Ако Српска социјалдемократска партија није сваки пут успела да оствари све своје захтеве, она је зато стално указивала масама, пролетаријату, на перспективну будућност која их очекује ако се упорно боре за њу.

4. Реонско питање

Са уласком социјалдемократа у Општину београдску, почело се перспективно гледати на развитак града. Док је буржоазија уређивала центар града, реон где су живели најимућнији, социјалдемократи су тражили „једнака права за све крајеве вароши, уређење и богаташких и пролетерских крајева...“ Уз то су социјалдемократи указивали на погрешну политику која је вођена у реонизацији градског насеља, што је доводило до непланске изградње ван тога реона. Тако, када је реон града обухватао до „Лондона“, грађевине су подизане и на Врачару. А када је пројектом о реонизирању града, изнетом на седници Одбора 27. априла 1906. године, предвиђено

да остану ван градског реона Крагујевачки друм, Сењак и Чукарица, социјалдемократи су тај план подвргли оштрој критици. Указали су на то колико би било штетно по развитак града ако се не би у реон града узела сва постојећа насеља, захтевајући поред тога „да се изван тих крајева један километар земљишта откупи за политички реон Београда“.¹⁰⁵

На погрешну политику Општине београдске у погледу реонизације града социјалдемократи су указивали и на примеру Топчидерског Брда, где се већ градило, заступајући мишљење да то треба наставити, али уз пуну контролу Општине, а не оставити тај крај без икакве контроле, без усмеравања и регулације, како је дотле било. Тако би се многи проблеми решавали много брже, са мање жртава, него што би то било касније, када се већ изгради без плана.¹⁰⁶

Социјалдемократи су још 1906. године сагледали потребу исељавања железничке станице и бродског пристаништа са Саве на Дунав, а подизањем и уређивањем савског кеја „добија се један од најлепших положаја за продужење Београда“.¹⁰⁷

Када су грађани Чукарице још 1904. године покренули питање припајања Београду, социјалдемократи су пружили пуну подршку том захтеву, јер би тиме, у реону града, била обезбеђена бржа изградња водовода, осветљења, регулација путева, био би обезбеђен бољи санитарски надзор над јавним продавницама, а побољшали би се и остали хигијенски услови неопходни за градско становништво. Чукарицу је насељавало претежно градско становништво, а у првом реду радништво.¹⁰⁸

И 1905. године грађани Чукарице водили су акцију за издвајање из Жарковачке и присаједињење Београдској општини. Опет су социјалдемократи подржавали ту акцију. Посланици Драгиша Лапчевић и Милан Маринковић поднели су интерпелацију министру унутрашњих дела, 3. октобра 1905. године, захтевајући спровођење одлуке збора грађана са Чукарице о припајању Београду.¹⁰⁹ О томе се расправљало у Народној скупштини 4. октобра 1905. године. Но упркос томе што је тај захтев оснажен и код Државног савета, у живот није спровођен. Социјалдемократи су и у парламенту, а касније и у Одбору Општине београдске, подржавали овај захтев.¹¹⁰

Овај проблем присаједињења Чукарице Београду био је отворен готово непрекидно. У 1910. години врло озбиљно је то питање поново постављено у парламенту, али је

тек 1911. године делимично решено, на име, издвојена је Чукарица из Жарковачке општине у самосталну општину.¹¹¹

Још у почетку свога рада у Одбору социјалдемократи су предложили формирање комисије за проучавање реонског питања, али како до реализације тога решења иако је било донето, није дошло, то су социјалдемократи упорно тражили објашњење „зашто се не сазива ова комисија?“¹¹²

Са развојем Београда грађани Булбудера, Новог Села, Сењака и других периферних крајева бунили су се и постављали захтеве да и о њима Општина поведе рачуна пошто раније то није чинила, јер је уређивала првенствено центар града, а периферију сасвим запостављала.¹¹³

Док су социјалдемократи били за равномерну изградњу читавог града и обухватање приградских насеља у градски реон буржоазија је, насупрот томе, била за изградњу центра града и за сужавање градског реона на што мању могућу меру.

5. Оснивање и изградња комуналних установа и објеката

А сад нешто о осталим проблемима из области комуналне политике Српске социјалдемократске партије, за чија решавања се она борила у Општини београдској.

а. Школе, станови, купатила

С обзиром на недостатак школског простора у Београду, Општина је узимала „под закуп ћумезе, који не одговарају ни хигијенским ни педагошким захтевима“. Социјалдемократи су стога захтевали да се подигну прописне школске зграде,¹¹⁴ а затим да се обезбеди потпуно бесплатно основно школовање, односно да ученици поред наставе буду обезбеђени и свим школским потребама, а сиромашни ученици још и одељом и обућом.¹¹⁵

У интересу самог Београда било је „да се техничка спрема радничког подмлатка подигне на већи степен“, па су социјалдемократи стога захтевали да Општина оснује професионалне школе, у којима би се стручно усавршавали радници, после основног школовања.¹¹⁶

Међу захтевима социјалдемократа било је и оснивање дечијих забавишта, јер то одговара неопходној „потреби становништва београдског“, а у првом реду оним рад-

ничким породицама у којима су оба родитеља запослена.¹¹⁷

У погледу стамбене политике социјалдемократи су захтевали „да се Општина стара свим средствима да станови појефтиније и да буду здрави“, за шта је било потребно, поред подизања општинских радничких станова и вођење „нарочите политике према сопственицима станова“. Тражили су увођење стамбене инспекције и савета за станове. Инспекција би прегледала старе станове и давала мишљење о томе да ли се и даље може или не може живети у одређеном стану, а савет би прегледао нове и давао одобрење за усељавање.¹¹⁸

На упорно тражење социјалдемократских одборника, на седници Одбора 10. марта 1906. године усвојен је њихов предлог о прегледу станова. Дат је и упитник. На седници 28. априла 1906. године формирана је и комисија, али кад се одуговлачило са почетком њеног рада, социјалдемократи су интервенисали по неколико пута. На крају, комисија је прорадила крајем новембра 1906. године. А кад је најзад, после годину дана, попис завршен, социјалдемократи су тражили да се резултати пописа станова објаве, како би се њима могао позабавити и Одбор. И око тога настала је дискусија. И поред упорног тражења социјалдемократа, материјал никако није објављен у целости.¹¹⁹

У органу Српске социјалдемократске партије и Главног радничког савеза 1911. године објављена је једна табела из тога пописа, која је врло опширно прокоментарисана. Из изнетог материјала као основно произилази да је стамбени фонд у Београду у првом реду намењен за убирање кирије, и да те кирије највећим делом оптерећују сиромашног човека.¹²⁰

Тек крајем 1913. године објављени су подаци о попису станова из 1906. и 1907. године, али опет не званично и не у потпуности. И то што је објављено социјалдемократи су прокоментарисали на следећи начин, закључивши да док „београдски фабрикант плаћа просечно за један кубни метар чистог, свежег ваздуха у најукусније израђеној просторији најлепшег стана свега 3,90 дин.“ дотле „његов кочијаш и радник плаћају за исту запремину повареног ваздуха у влажном, ниском и смрдљивом простору 4,30 динара“. У Београду је становало 12.858 становника у становима са мање од 10 кубних метара ваздуха, а 7.000 грађана имало је и мање од 5 кубних метара ваздуха. Да би била јаснија слика о томе какву је стамбену политику водила

буржоазија, против које су се борили социјалдемократи, навешћемо податке и о станици. Кубни метар ваздуха у становама где је долазило на једно лице до 10 м³ стајао је 5,43 дин., од 10—20 м³ — 4,70 дин., од 20—40 м³ — 4,40 дин., и преко 40 м³ — 4,04 динара. Кирија је била у обрнутој сразмери са величином стана и простора у њему. А томе још треба додати да су богати плаћали за кирију 3% од својих прихода, а сиромашни и преко 30%, те су ови други и на тај начин експлоатисани.¹²¹

Док је 1902. године 1 м² грађевинског земљишта стајао од 0,60 до 1 динар у 1912. и 1913. години, цена се попела на 3 до 10 динара, па је нарасла и кирија, од 12 динара месечно за собу и кухињу 1900. године на 20 до 28 динара у 1913. години. А просечна радничка надница нарасла је од 1,35 из периода 1903. до почетка 1904. године на 2,54 динара у 1911. години. То јасно показује у какав је положај била доведена радничка класа стамбеном политиком београдске буржоазије.¹²²

И поврх свега, у пролеће 1914. године кирије су подигнуте за 15—20%.¹²³

Социјалдемократима је пошло за руком да у буџету за 1907. годину издејствују средства за подизање радничких станова.¹²⁴ Али од свега тога тек је 1912. године завршено 30 општинских станова, о чему су „Радничке новине“ писале да је то „кап воде на усијаном гвожђу“.¹²⁵

И у извештају Главног радничког савеза поднетог VI синдикалном конгресу 1911. године констатује се да је стамбена политика у Београду лоша: „... по ужасној смртности и по необичном беснилу туберкулозе, може се рећи: да смртоносних радионица и станова тешко где у културном свету још може бити као што је у Београду“.¹²⁶

Али и поред такве стамбене ситуације у Београду, и поред настојања социјалдемократа да ублаже ту тешку ситуацију, буржоазија је спроводила своју немилосрдну експлоататорску политику.

Још и пре уласка социјалдемократа у Општину београдску, посвећивана је пажња питању изградње и одржавања градског купатила, па су социјалдемократи то и поздравили, али су критиковали што се то лоше изводи, а уз то не води рачуна и о осталим реонима града сем о центру.¹²⁷

Требало је, прво, доста напора док је пала одлука о подизању купатила, а затим још и више напора да се приступи подизању купатила. Па ипак, до 1909. године изграђена су два купатила.¹²⁸

б. Радничко преноћиште

Поред тога што су се активно залагали за решавање стамбеног проблема уопште, социјалдемократски одборници су показали исто тако пуно бриге и за решавање стамбеног проблема за оне који нису у могућности да плате кирију. То су најчешће били радници за време беспослице. И благодарећи заузимању социјалдемократа, Општина је крајем 1906. године донела решење о подизању радничког преноћишта — азила, како се то онда звало, „у коме би радници, који су без посла и без материјалних услова да плате стан, имали бесплатно преноћиште“.¹²⁹

Али и поред позитивне одлуке о подизању радничког преноћишта, до реализације није долазило, те су социјалдемократи упорно тражили спровођење овога решења. Онда је решено, почетком 1907. године, да се отвори привремено радничко преноћиште у старој савањској школи у ул. Краљевића Марка.¹³⁰ И са тиме се одуговлачило. Па када су социјалдемократи тражили да се убрза спровођење те одлуке, председник Општине, на седници 2. октобра 1907. године, одговорио је: „За привремени азил предузете су мере, али се ништа не може радити док се школа не исели. Нада се да ће то бити у току године.“¹³¹ Социјалдемократски одборници су готово на свакој седници Одбора постављали питање у вези са отварањем привременог радничког преноћишта. Истовремено су настојали да то преноћиште, иако је привременог карактера, буде што боље уређено, како би радници имали основне хигијенске услове. Како то преноћиште са 30 постеља (24 мушких и 6 женских лежаја) није било довољно, социјалдемократи су тражили у 1910. години да Општина подигне модерну и довољно пространу зграду.¹³²

Но до подизања нове зграде за радничко преноћиште није дошло. И не само то, већ је почетком 1914. године и оно постојеће скоро заборављено од свих сем од оних којима је било намењено.¹³³

Благодарећи упорном настојању социјалдемократских одборника одвајана су с муком финансијска средства за одржавање овога преноћишта, којим је колико-толико поправљен положај незапослених радника.

в. Дом старца и старица

У Београду је још пре уласка социјалдемократа у Општину постојао Дом за старце и старице. Социјалдемократи су одавали

признање за то, али су и критиковали његов рад и тражили проширење и боље сређивање услова за живот домских штићеника.¹³⁴

Поводом разних злоупотреба и неуредности у раду Дома, социјалдемократски одборници су одлучно стали на страну његових штићеника, тражећи да се све то испита и кривци казне.¹³⁵

Када је на крају крајева подигнута нова зграда за Дом стараца и старица, Општина је покушала 1911. године да изигра и то обећање на коме су социјалдемократи упорно настојали. Општина је покушала да ту зграду преда војсци, али су социјалдемократски одборници то онемогућили.¹³⁶

Али за време окупације, по наређењу окупационих војних власти, испражњена је зграда Дома стараца и старица за потребе окупационих војних власти. Одбор је тада одлучио, 9. октобра 1915. године, да старце и старице пресели у зграду основне школе на Смедеревском ћерму. И социјалдемократи су присуствовали тој седници.¹³⁷

г. Канализација

У погледу изградње канализације у граду, социјалдемократи су били како за довршење започетих послова тако и за изградњу нових канализационих мрежа. Они су тражили да Општина све те радове изводи у сопственој режији, јер би радови били солидније изведени, а уз то би се и радницима могли обезбедити бољи услови рада. Али буржоаски одборници нису подржавали ниједан од тих предлога, сем о извођењу тих радова.¹³⁸

Социјалдемократи су оштро подвргли критици комуналну политику Општине. Тако приликом изградње канализације није вођено рачуна да се прво изврше радови на канализацији па онда да се уређују улице, већ су прво уређиване неке улице, па затим раскопаване за канализацију. Социјалдемократски одборници су указивали на сву штетност таквог газдовања општинском имовином.¹³⁹

Неодговорном вођењу послова на изградњи канализације социјалдемократи су се супротстављали и у пролеће 1908. године, предложивши „да се испита рад на канализацији, који се показао као несолидан.“¹⁴⁰

А уз то, и финансијска средства намењена за изградњу канализације трошена су ненаменски. Самосталска општинска управа трошила је тај новац у друге сврхе, па чак и на изборе, те су радови почетком 1909. године били и обустављени.¹⁴¹

С обзиром на то да су радови на канализацији најчешће несолидно извођени, јер су их изводили приватни предузимачи, то су социјалдемократски одборници увек указивали на такве појаве и борили се против њих. Но у томе је било много тешкоћа, јер су одборници из буржоаских партија бранили интересе предузимача, пошто су то најчешће били њихови пријатељи или у сваком случају припадници исте партије.¹⁴²

И у питању изградње кеја на Сави социјалдемократи нису успели да се изборе у Одбору за предлог да Општина у својој режији изводи ове радове. Самосталска управа је дала радове самосталским предузимачима. И јасно, злоупотребе нису остале. Социјалдемократски предлог „да се предузимачима на канализацији и кеју одузме рад зато што не испуњавају услове“ није усвојен, али је решено да се формира комисија која ће испитати да ли постоји кршење услова.¹⁴³

Социјалдемократски одборници настојали су не само да допринесу убрзању и правилном извођењу радова на изградњи канализације и кеја већ и стварању што бољих услова рада за раднике.

д. Водовод

Како у Београду становништво није подмиривано ни количином ни квалитетом потребне воде, социјалдемократски одборници су захтевали да Општина обезбеди здраву и добру воду у довољној количини, а уз то и бесплатно.¹⁴⁴ Али у пракси, у току борбе за остварење својих захтева, социјалдемократи су унеколико изменили став у погледу плаћања воде. За установе су тражили да се укине повластица о неплаћању воде, а да се то задржи само за болнице и Ботаничку башту, али је остављено да се тај предлог проучи.¹⁴⁵

Социјалдемократски одборници заступали су гледиште „да водовод и канализација нису привредна предузећа, већ установе за јавну службу, хигијенску и санитетску, да такве установе не смеју давати вишке прихода, јер онда оне дају и вишке обољевања и умирања...“ Такса за такву услугу могла би да буде само толико колико је потребно да покрије трошкове.¹⁴⁶

Још почетком 1907. године, ради обезбеђења што боље градске чистоће, социјалдемократи су предлагали да се уведе посебан водовод савско-дунавске воде за поливање и прање улица.¹⁴⁷

Када су Топчидерско Брдо и крај код Цареве ђуприје добили воду, „јер тамо су виле београдских богаташа“, социјалдемократски одборници су захтевали да добије воду и Стари Сењак. На крају, на дневни ред дошло је и питање увођења воде на Сењаку и Монополу.¹⁴⁸

Управо та активност социјалдемократа у Одбору и њихови захтеви да се вода обезбеди и најзабаченијим деловима града несумњиво је и постигла извесне резултате. На седници Одбора Општине београдске 13. августа 1912. године констатовано је да „нема више од 500 кућа које нису везане за водовод, а изван реона подижу се чесме“.¹⁴⁹

И док су социјалдемократи упорно тражили да Општина обезбеди грађанству бесплатно воду а трошкове за то да сноси буржоазија, ова се успешно увек супротстављала таквој ставу.

ђ. Саобраћај

Када су социјалдемократи први пут ушли у Општину београдску, у Београду је био „и рђав и скуп саобраћај“, па су социјалдемократи тражили да „се саобраћај у вароши удеси тако да се веома брзо и веома јевтино може с краја на крај прећи или пренети“. Да се то оствари, било је потребно проширити трамвајску мрежу, а уз то и превоз што више појевтинити, па су зато социјалдемократи тражили да трамваји буду у рукама Општине, а да се не дају приватницима у закуп. Питање раскидања уговора Општине са Друштвом трамваја и осветљења, и у вези са тим стварање општинског предузећа трамвајског саобраћаја стајало је отворено за све време делатности социјалдемократа од 1906. па до првог светског рата и на крају је остало нерешено.¹⁵⁰

Социјалдемократима у таквој ситуацији није остало друго него да упорно траже од Општине да она присили Друштво трамваја и осветљења да испуњава своје обавезе према уговору о концесији. Али су социјалдемократи и у томе добили слабу подршку у одбору Општине београдске.¹⁵¹

Јавни саобраћај у граду обезбедило је 1. априла 1914. године Аутомобилско друштво у Београду које је лети превозило путнике и до Авале. Социјалдемократи су поздравили увођење аутомобилског јавног саобраћаја, иако је овај био скупљи од трамвајског, јер се саобраћај аутомобилом обављао много брже, а уз то и удобније.¹⁵²

У директном сукобу са интересима буржоазије, социјалдемократи нису били у стању да реализују своју политику у овој об-

ласти комуналне делатности мада су и ту имали извесних успеха.

е. Паркови

С обзиром на то да два парка која су постојала у Београду нису била ни довољна по величини нити добро лоцирана, пошто су доста била удаљена за неке крајеве града, требало је не само проширити површину под парковима већ и боље чувати и неговати постојеће.¹⁵³ И овај проблем социјалдемократи нису оставили изван свог интересовања, јер поред тога што служе „за уживање и одмор“ паркови исто тако доприносе и здрављу пошто пречишћавају ваздух. То су градска плућа.

ж. Пијаце

У оквирима комуналне политике пијаце представљају озбиљан проблем. И поред залагања социјалдемократа да допринесу што успешнијем решавању овога проблема у Београду, „решавање пијачног питања је непрестано одлагано“. Да је од почетка ово питање правилно решавано упоредо са развојем града, са порастом његових потреба и броја становништва, онда се проблем не би ни појављивао.¹⁵⁴

Тек 1912. године у Општини београдској, после вишегодишњег захтева социјалдемократа, формирана је комисија за проучавање проблема пијаца, наиме, могућности изградње и проширења пијаца.¹⁵⁴

Сукоби са одборницима из буржоаских партија нису искрсавали само око питања локације пијаца, већ и извора за финансирање те изградње. Док је буржоазија финансирање изградње пијаце пребацивала на широке народне масе, социјалдемократи су захтевали да тај терет понесу богати слојеви грађанства. Даље, социјалдемократи су тражили да се пијаце граде и у реонима где пролетаријат живи, да уз то буду добро уређене и снабдевене и да буде обезбеђена пуна и строга контрола од стране санитетских органа.¹⁵⁵

Социјалдемократи су тражили да се упоредо са подизањем пијаце ма у ком реону, подижу и општински станови, како буржоазија отварање пијаце не би искористила за подизање кирије у том реону. Иначе, од подизања пијаце имали би користи само сопственици имања у реону где је ова отворена. Пролетаријат би оно што је добио изградњом пијаце — снижење цена животним намирницама — изгубио повећањем кирије.¹⁵⁵

У 1914. години Општина београдска извршила је некакву реорганизацију београд-

ских пијаца, па су социјалдемократи указивали на то да је за сузбијање поскупљења животних намирница једини пут набавка животних намирница у сопственој режији. Предлагали су да Општина отвара своје продавнице и тако обезбеди конкуренцију приватницима.¹⁵⁶

з. Радионице и продавнице

Поред тога што су захтевали од Општине да подиже радионице за подмиривање сопствених потреба, социјалдемократи су захтевали исто тако и подизање радионица и за подмиривање потреба грађанства. Нарочито упорно су тражили подизање пекаре у којој би се производио не само квалитетнији већ и јефтинији хлеб. Тражили су да Општина отвори и своје месарнице. Још у марту 1906. године реализован је предлог социјалдемократских одборника, покренут у фебруару, „да се све сталне општинске потребе израђују и оправљају у општинској радионици на Сењаку“. Даље, тражили су да се сви општински радови изводе у сопственој режији, јер се постиже солиднија израда а уз то и могућност за повећање надница радницима.¹⁵⁷ Међутим, буржоаска већина у Одбору увек се супростављала социјалдемократским захтевима да Општина своје радове изводи у сопственој режији, под изговором да су радови код предузимача јефтинији него када се изводе у сопственој режији.¹⁵⁸

У Београду је социјалдемократима пошло за руком да остваре своје захтеве да Општина поново отвори своју продавницу животних намирница за реоне Три кључа и Сењак.¹⁵⁹

Упркос одупирању буржоаских одборника, социјалдемократи су упорно тражили да се обезбеди пуна контрола рада у кланици. И на крају, кад је Одбор усвојио социјалдемократски предлог о формирању комисије за израду правилника о раду кланице, требало је опет уложити много напора да се тај правилник уради. И у комисији за израду правилника социјалдемократи су били врло активни, као и касније у Одбору, када се поставило питање усвајања њихових издвојених примедби у комисији. И најзад, после двогодишњег залагања социјалдемократи су остварили своје захтеве да се заштите интереси како самих радника, тако и читавог београдског становништва.¹⁶⁰ После тога уследила је готово иста борба, како за доношење, тако и за спровођење правилника.¹⁶¹

Поред тога што су непрекидно захтевали да Општина подигне своју пекарну, соци-

јалдемократи су тражили да се обезбеди пуна контрола у погледу тежине и квалитета хлеба. Нарочито су инсистирали на контроли када је изгласана слободна продаја хлеба. Почетком 1907. године тражили су да Општина изда наредбу о продаји хлеба само на килограм, и о истицању цене хлеба на јавном месту, а уз то и да одобри бесплатно место на трговима за продају хлеба. Све у интересу веће конкуренције, а тиме и што ниже цене хлеба.¹⁶²

Социјалдемократски предлог о подизању општинске пекаре усвојен је на седници Одбора 29. маја 1907. године. Али пошто је министар унутрашњих дела поништио одлуку Одбора о слободној производњи и продаји хлеба, позивајући се на застарелу Еснафску уредбу, социјалдемократи су и даље упорно настојали да остваре свој предлог о подизању општинске пекаре. Тај је предлог коначно и усвојен 5. и 12. октобра 1907. године, када је одређен и кредит у износу од 50.000 динара. После тога је и министар финансија одобрио подизање општинске пекаре.¹⁶³ Како Општина никако није приступала реализацији ове одлуке о подизању пекаре, социјалдемократи су покретали ово питање да то убрзају.¹⁶⁴

Но и поред тога што је на седници Одбора 28. новембра 1913. године решено „да се у најкраћем року приступи подизању модерног општинског млина и велике општинске пекарнице тако да и млин и пекарница буду готови најдаље до месеца августа 1914. године“¹⁶⁵, и за то одређен кредит од 500.000 динара, ни овога пута план о подизању пекаре није био остварен.

и. Гробље

На Општину је по схватању социјалдемократа требало да падну и сви трошкови око сахрањивања мртвих. Исто тако, они су тражили да се уместо сахрањивања уведе спаљивање мртваца, пошто је то корисније са здравственог становишта, а тако исто је и економичније него уобичајени начин сахрањивања.¹⁶⁶ И на седници Одбора, 13. марта 1906. године, разматран је предлог социјалдемократа да се формира комисија ради испитивања могућности увођена спаљивања мртваца, али предлог није реализован, упркос обећању да ће ово питање бити проучено и упркос усвајању предлога социјалдемократа датог почетком 1907. године „да општински суд у спору са општинским санитетом издејствује измену санитетског закона како би спаљивање мртваца било законом допуштено“.¹⁶⁷

Предлог социјалдемократа са седнице Одбора од 19. септембра 1906. године да Општина сахрањује све мртваце о своме трошку, упркос обећању, није стављано на дневни ред, па према томе није могло бити ни остварено.¹⁶⁸ Узрок свакако лежи у буржоаској општинској већини, која није желела саму себе да финансијски оптерећује где год је могла то да избегне.

ј. Улице

Нарочито упорно су наступали социјалдемократи у својим захтевима за уређење и изградњу београдских улица, и то равномерно у целом граду, а не само у центру, како је то изводила буржоазија, пре уласка социјалдемократа у Општину. Исто тако, социјалдемократи су захтевали да све те радове Општина изводи у сопственој режији, да се тако спречи, прво, наносење огромних штета самој Општини и друго, експлоатација радника.¹⁶⁹

Како и колико труда су морали да уложе социјалдемократски одборници да на крају остваре своје захтеве у погледу изградње и уређења улица показује случај са калдрмисањем Стишке и Синђелићеве улице. Требало је да прође три године па да ове улице буду калдрмисане, али опет и без нивелације и без регулације, што је несумњиво знак нерационално обављеног посла.¹⁷⁰

Низ примера лоших радова на уређењу улица које су изводили приватни предузимачи давали су за право социјалдемократским одборницима који су упорно тражили да Општина све те радове изводи у сопственој режији.¹⁷¹ Они су указивали и на неправилности при радовима на уређењу улица. Тако у Босанској, Југ-Богдановој и другим улицама калдрма је оштећена приликом извођења радова на канализацији, а у Симиној улици су радови нестручно извођени, наиме, прво је улица калдрмисана, а затим раскопавана ради постављања канализације.¹⁷² Даље, при радовима у Кичевској и Чубурској улици нестао је набављени песак, а камен је био тако лоше сложен да је недостајала једна четвртина. Социјалдемократи су заступали гледиште да све набавке за изградњу улица треба вршити путем лицитација. А да би се обезбедила што јефтинија набавка камена, тражили су од Општине да отвори своје каменоломе.¹⁷³

Пуну своју подршку пружили су социјалдемократски одборници и грађанима Сењака у њиховим захтевима за уређење њиховог краја. Али чак ни после усвајања плана за преуређење Сењака, који је ура-

дила грађевинска секција, није дошло до његове реализације, јер је било потребно 70.000 динара, а председник Општине на једној седници 1911. године изјавио је: „Међутим, та сума се не би могла издати из редовних прихода.“¹⁷⁴

За оправку улица у центру града 1911. године, иако су те улице имале калдрму, упркос противљењу социјалдемократских одборника, решено је да се утроши 2,244.000 динара, док је за улице које нису калдрмисане одобрено свега 500.000 динара. Али је и то ангажовано за регулацију Васине улице, те за уређење улица на периферији није остало ништа. Но и са тим радовима се одуговлачило. Они до јесени нису отпочели, те су и ту социјалдемократи интервенисали, на шта им је председник одговорио: „Боже здравља, радиће се.“¹⁷⁵

У току извођења радова на уређењу улица с обзиром на то да су радови извођени споро и тако ометали нормалан саобраћај, социјалдемократи су тражили да се они боље организују и брже изводе. Ти радови су извођени и некономично, јер је Општина на три радника имала по једног надзорника.¹⁷⁶

Тек крајем 1913. године, када се Општина налазила пред изборима, узето је у разматрање питање калдрмисања улица на периферији, али је и тада остало само на томе.¹⁷⁷

И при решавању проблема изградње и уређења улица, социјалдемократи су постигли више политички успех но што су стварно успели да остваре своје захтеве, мада извесни резултати ни ту нису изостали.

к. Осветљење

Као при уређењу улица и при увођењу осветљења постављао се проблем како обезбедити равномеран развој, подједнако уређење центра и периферије. Социјалдемократи су по уласку у Општину београдску поставили захтев да Општина раскине уговор са друштвом за осветљење и „узме у своје руке варошко осветљење и њиме рукује“.¹⁷⁸

И у овом питању социјалдемократи су остали доследни начелима своје комуналне политике — да Општина обавезно треба не само да има контролу над пословањем предузећа, већ да предузеће буде општинско, јер би на тај начин Општина обезбедила бржу и правилнију изградњу електричне мреже, јефтинију услугу грађанству, боље услове рада за раднике, а, на крају, и она би имала свакако више користи од свега тога. Као и многа друга, и ово питање је остало отворено.

6. Брига за раднике

Социјалдемократи у Општини београдској, по угледу на западноевропске градове, тражили су да Општина даје пример приватним послодавцима како треба побољшати услове рада за раднике, и то у првом реду скраћивањем радног времена и повећањем надница.¹⁷⁹ У погледу радног времена они су тражили „од Општине да целокупном свом особљу, свим радницима ангажованим по општинским пословима, обезбеди не само осмочасовни максимални радни дан, него још и непрекидни недељни одмор од 36 часова, даље — годишње ферије од 20 до 30 дана, затим забрану дечјег рада, потом забрану ноћног рада и испуњавање свих услова за здравље радника“.¹⁸⁰ Даље, Општина треба да „обезбеди помоћ радницима за време болести, да их осигура кад изнемогну, кад остаре и кад нису за посао; да да накнаду ономе ко се осакати или повреди на општинском послу; да издаје пензију породици погинулог или умрлог радника“.¹⁸¹

Када се на седницама Одбора Општине београдске расправљало о предлозима социјалдемократских одборника за скраћење радног времена, буржоаски одборници су говорили: „Боље је да раде 16 часова него да раде 8, а 8 часова да играју санс.“¹⁸²

Буржоаски одборници су настојали да онемогуће остварење замисли социјалдемократских одборника о помоћи за побољшање положаја и услова рада за раднике који су радили на канализацији.¹⁸³ У вези са тим месна партијска организација Српске социјалдемократске партије Београда и Главни раднички савез организовали су 19. марта 1906. године збор који је пружио пуну подршку борби за побољшање положаја радника на канализацији.¹⁸⁴ Али пошто је буржоазија била тврдоглава, то су радници били принуђени да штрајкују и најзад извојују минималну надницу од 2,80 дин., радно време од 9¹/₂ часова. Постигли су и да раднике Општина запошљава само посредством синдиката.¹⁸⁵

Благодарећи управо социјалдемократским одборницима, Одбор је 30. марта 1906. године одлучио да минимална надница за општинске раднике износи 2,50 динара дневно, и да месечна плата не може бити мања од 75 динара месечно. Све то са важношћу од 1. јуна 1906. године.¹⁸⁶

На седници Одбора 18. јула 1906. године усвојен је и предлог социјалдемократа о увођењу ферија за општинске службенике у трајању од 20 дана.¹⁸⁷

Крајем 1907. године социјалдемократски одборници, с обзиром на поскупљење животних намирница, предложили су да се

повећају наднице и плате, и то од 2,50 на 3 динара и од 75 на 90 динара. Предлог је на једној седници одложен са 17 према 16 гласова и после дискусије на две наредне седнице одбачен је коначно са 12 према 9 гласова, што значи да су социјалдемократски предлог подржали и неки одборници из буржоаских партија.¹⁸⁸

Питање беспослице социјалдемократи су истицали стављајући га на дневни ред Одбора кад год је то било актуелно. И у томе су, некад мање, некад више, постизани извесни резултати.¹⁸⁹

Благодарећи пуној подршци коју је пружила партијска организација Београда својим одборницима у Општини, ови су успели да 1910. године обезбеде одлуку којом је општинска управа обавезана „да при изради својих канализационих радова било у режији или преко предузимача загарантује радницима деветочасовни, а у тунелима осмочасовни радни дан и минималну надницу 2,50 дин.“¹⁹⁰

Док су наднице или стагнирале или савсвим слабо расле, цене намирницама расле су брзо, те је то све отежавало положај радничке класе.¹⁹¹ Зато су одборници социјалдемократи низом предлога настојали да колико-толико побољшају њен положај. Тако су на седници Одбора 27. априла 1912. године исто тако својим предлогом настојали да допринесу појевтињењу животних намирница.¹⁹²

Током 1912. године у борби против скупоће између осталих активности, одржавају се и зборови. Тако је на митингу против скупоће у Београду закључено „да је скупоћа последица капиталистичког начина производње са приватном својином средстава за производњу и да се она без уништења тога узрока не да отклонити“.¹⁹³ И у току 1913. године одржавани су зборови против скупоће.¹⁹⁴

У интересу побољшања положаја радника, социјалдемократи су захтевали од Општине да из својих средстава оснује и издржава Берзу рада, преко које би се решавали проблеми запошљавања не само у случају беспослице већ и у нормалним условима.¹⁹⁵ Али је на то буржоазија пружила оштар отпор, па је тек 1907. године у буџету предвиђено 1.000 динара за оснивање Берзе рада. То је био најмањи могући износ.¹⁹⁶

Социјалдемократски одборници предузимали су низ корака у циљу побољшања положаја радничке класе, али је њихов резултат био незнатан, јер су наилазили на многе тешкоће при савладавању отпора који су пружали одборници буржоаских партија.

7. Здравствени проблеми

Тако исто социјалдемократски одборници дали су свој допринос и при решавању здравствених проблема у граду који свакако није био мали. Прво на чему су социјалдемократи инсистирали у својим захтевима било је оснивање санитетског савета. Савет је имао да се брине о обезбеђењу хигијене у радионицама и свим јавним локалима, а исто тако и у читавом граду. На томе су инсистирали зато, јер је у Београду била честа појава обољења од тифуса, шарлаха, дифтерије, богиња, а у извесним моментима претила је опасност да се појави и колера. Даље, социјалдемократи су тражили да Општина подигне болницу за заразна обољења, и не само ту, већ и болницу за све врсте обољења, јер у Београду сем државне болнице није било других, а ова је опслуживала грађане са читаве територије Србије. Затим су постављали захтев да Општина обезбеди хигијенско пораћање трудница. Драгиша Лапчевић је једном приликом у Општини изјавио: „Више жена пропадне на порођају, него људи у рату.“ Тражили су да Општина подигне два санаторијума за грудна обољења, један за децу, а други за одрасле. Да се отвори општинска апотека из које би се давали бесплатно лекови сиромашном становништву. Социјалдемократи су, у интересу здравља грађана, тражили да се боље организује изношење ђубрета из града, затим да водовод обезбеди воду за поливање улица, пошто „нема места у Београду које не пати од прашине“.¹⁹⁷

С обзиром на нечистоћу и лошу здравствену заштиту, није нимало чудно што је Београд заузимао место одмах иза Прага по броју умрлих од туберкулозе, узимајући у обзир престонице и велике градове Европе. Док је у Прагу на 100.000 становника годишње умирило 690,6 у Београду је умирало 635, а у осталим градовима ретко преко 300, а најчешће испод 300 грађана. Тако, од 1.815 умрлих у Београду 1904. године на туберкулозу отпада 541 лице, што значи 30% од укупне смртности. У том броју, међутим, било је 407 радника, односно 76%, чиновника 82, односно 15%, а трговаца и занатлија 52, односно 9%.¹⁹⁸ То све јасно показује у каквом се лошем положају налазила радничка класа. У првом реду лош је био њен економски положај, а из тога је произилазило све остало. И „уместо да се добром социјалном политиком смањи зло, које постоји не само због тешког живота уопште, већ и због рђавих хигијенских услова у којима живи велика већина бео-

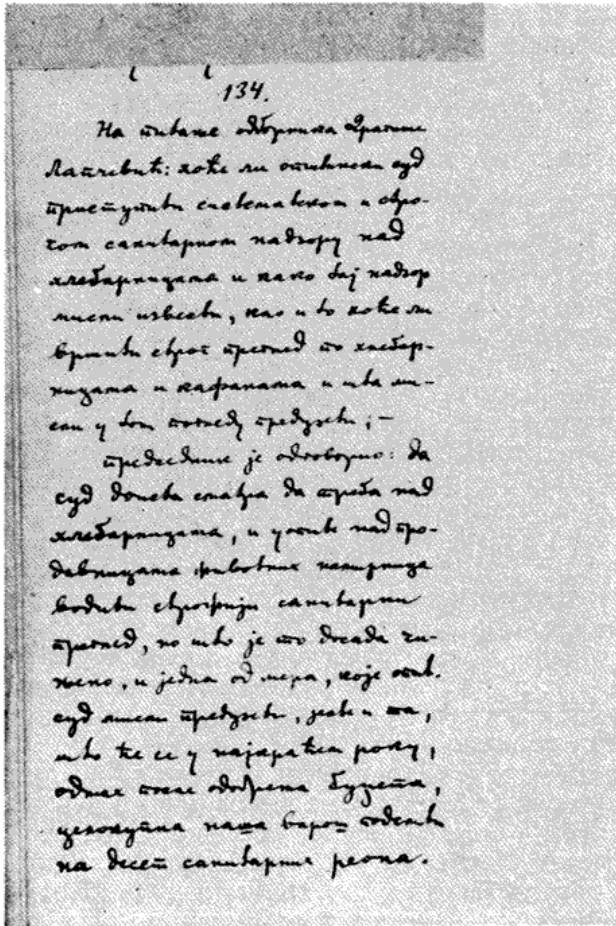
градског становништва“, Општина је пустила да се то све погоршава.¹⁹⁹

У Београду је 1909. године умрло 2.285 становника, што значи 25,06 на 1.000. У односу на 1908. годину смртност је увећана за 204 лица. Највише је умрло од туберкулозе — 757 лица, односно 33,01% од укупног броја умрлих или 8,63% од укупног броја становништва. То је било поражавајуће, јер се Београд у томе налазио на челу европских градова, сразмерно броју становника.¹⁹⁹ Буржоазија није за то показивала много бриге, па је стога, иако је било решено, благодаречи залагању социјалдемократских одборника, да се подигне болница за туберкулозна обољења прошло пет година док се није марта 1911. године приступило откупу земљишта на коме је требало да се подигне болница.²⁰⁰

Окрећући се лицем и овим проблемима, хигијенским условима живота у граду и здравственој заштити, социјалдемократи су својом активношћу настојали да их поправе. Они су, на пример, тражили да се санитетско-полицијска ревизија обавља и ноћу ради већег успеха у раду. За прославу Првог маја 1906. године тражили су да се полију улице куда ће да прођу манифестанти. Они су тражили да бабича, како би успешније обављала свој посао, станује у реону у коме ради. Када Општина на прву њихову интервенцију за затварање загађеног бунара није ништа предузела, поново су интервенисали на седници Одбора.²⁰¹ Није била ретка изјава у Одбору: „Не може се штедети на здрављу.“ Постављан је захтев „да се чешће поливају улице у Савском крају, јер је велика прашина“. Говорено је и о нечистоћи уопште, а посебно у Македонској и Југовићевој улици. Одговорни су најчешће одговарали „да ће се учинити што се може“.²⁰² И захтев да се уместо сахрањивања уведе спаљивање мртваца дошао је на дневни ред почетком 1907. године. Одлучено је тада „да Општина са својим санитетом предузме мере за допуну санитетског закона у смислу слободе спаљивања мртваца“.²⁰³

Захваљујући упорном настојању социјалдемократских одборника најзад је у пролеће 1907. године прихваћено да се подигне болница за заразна обољења и народно купатило.²⁰⁴

И у погледу бањског лечења, у првом реду за сиромашне грађане, бринули су социјалдемократи. Захтевали су да се они упућују у бању у време најпогодније за што успешније лечење.²⁰⁵ Када је запретила опасност од епидемије колере 1910. и 1911. године, социјалдемократи су подржали и гласали за предлог општинског

Питање Драгише Лапчевића у вези са санитарским мерама у граду и одговор председника — ИАБ, Записник одборских седница одбора Општине београдске, 4. III 1911, књ. I, стр. 109. Сл. 11.

La question de Dragiša Lapčević au sujet des mesures de la protection de la santé dans la ville et la réponse du Maire. — АНВ, procès verbal des sessions du Conseil municipal de la Mairie de Belgrade, le 4 mars 1911, t. I, p. 109. Fig. 11.

санитета да се лекарима за прековремени рад на сузбијању ове болести исплати посебна накнада. На истој седници гласали су против тога да се и полицијским чиновницима на име рада у комисији за сузбијање колере исплати хонорар из општинских средстава предвиђених за заштиту од колере²⁰⁶ (Сл. 11).

Почетком 1914. године одборници социјалдемократи тражили су у Општини „да се изврши коренита реформа у општинској санитарској служби“, како би успешније обављала своје задатке.²⁰⁷

У току свог рада социјалдемократи су тражили бољу здравствену заштиту која је била скоро сведена на нулу.²⁰⁸

Несумњиво је да су социјалдемократи у овом периоду, од свога уласка у Општину београдску па до првог светског рата, допринели колико-толико правилнијем решавању здравствених проблема у Београду, а тиме, истовремено, и побољшању услова живота и рада и саме радничке класе.

8. Помоћ сиротињи

Социјалдемократи су програмом предвидели да у оквире своје делатности у Општини обезбеде и пуну подршку обезбеђивању и пружању помоћи београдској сиротињи. Још у 1906. години они су тражили да се накнадно одобри кредит у ту сврху у износу од 20.000 динара. Даље, крајем 1908. године предложили су да се породицама хранилаца позваних на вежбу пружи новчана помоћ. У ту сврху одобрен је кредит у износу од 1.000 динара.²⁰⁹

Одбор Општине београдске, присиљен захтевима социјалдемократских одборника, донео је маја 1911. године правилник о помагању сиротиње у Београду.²¹⁰

Када је извршена мобилизација, у јесен 1912. године, социјалдемократи су захтевали да се обезбеди кредит за пружање помоћи сиромашним породицама чији су хранитељи мобилисани. А кад је Општина обуставила 1913. године издавање те помоћи, социјалдемократи су указивали да „општински новац троше на банкете“, а изговарају се да нема средстава за помоћ сиротињи.²¹¹

У 1913. години социјалдемократи су тражили од Општине да обезбеди помоћ породицама сиромашних војних обвезника у износу од пола милиона динара, али је коначно одобрено 250.000 динара.²¹²

Општина београдска, на предлог социјалдемократа, увела је 1913. године инвалидску помоћ породицама чији су хранитељи настрадали у рату.²¹³

Али кад је Општина, почетком 1914. године изјавила да неће даље издавати ту помоћ, социјалдемократи су осудили и напали такву одлуку, тврдећи да „је држава обманула све и свакога о томе да је извршена демобилизација“.²¹⁴

И после избијања рата, будући да су наставили да раде у Општини, социјалдемократи су се још прилежније трудили да Општина што боље обезбеди сношљивији живот београдском становништву, а у првом реду сиротињи, чиме су и правдали своје учешће у раду Општине.²¹⁵ Социјалдемократи су се озбиљно бавили и питањем снабдевања града прехранбеним артикулима.²¹⁶ Излаз из незавидне ситуације тра-

жен је у молбама упућеним окупационим властима. Резултати су били готово никакви или слаби. У Општини је формирано сиротињско одељење. Шеф је био Павле Павловић,²¹⁷ док је у Месном одбору за помоћ невољнима деловао Илија Ђ. Милкић. Он је, међутим, напустио рад у овом одбору када није могао да спречи неправилности нити да се избори, ако не за своје ставове, оно бар да Одбор поштено обавља своје послове.²¹⁸

За све време свога рада у Општини београдској социјалдемократи су се трудили да допринесу ублажењу тешког стања у коме се налазила београдска сиротиња, па су извесни резултати, несумњиво, и постигнути. А истовремено, врло умешно и успешно, та активност коришћена је и у политичке сврхе.

ЗАКЉУЧАК

Оснивањем Српске социјалдемократске партије 1903. године, чије седиште је било у Београду, створени су услови за организовању делатност радничке класе у Београду, која и пре тога није била неактивна. Дотада су социјалдемократи своју активност развијали у радничким друштвима и синдикалним организацијама. Стварањем своје партије, радничка класа озбиљно ступа и на политичку позорницу. Исте године партија учествује у парламентарним изборима, а у општинске изборе ступа тек почетком 1906. године. Али, иако су тек те године ступили активно у општинске изборе, социјалдемократи су и пре оснивања партије, а поготову после оснивања, заузимали одређене ставове поводом дотадашњих општинских избора као и рада Општине београдске. Социјалдемократи су чак и свој привремени комунални програм објавили још пре оснивања Српске социјалдемократске партије.

Организовањем радничке класе Београда не само за економску већ и политичку борбу остварене су могућности за потпунију и свестранију активност на остварењу њених захтева и крајњег циља — сопственог ослобођења. И партијска организација Београда, имајући у виду задатке које је поставила Српска социјалдемократска партија, настојала је да их реализује према сопственим снагама и према помоћи коју је добијала од своје партије.

Када је Српска социјалдемократска партија оценила крајем 1905. године да може узети и директног учешћа у раду неких општина, односно да може учествовати и на изборима, Београд је био на челу

листе, јер је имао најјачу партијску организацију, која је тада бројала 500 чланова, а уз то је ту била обезбеђена и најобилатија помоћ главне партијске управе.

Социјалдемократи су ишли у општинске изборе са својим комуналним програмом који је обећавао равномерно унапређење и развитак целе градске територије и пуну бригу за све грађане а у првом реду за оне незаштићене, необезбеђене, за експлоатисане. Како је Српска социјалдемократска партија била партија радничке класе, то је њен програм и у области комуналне политике био програм који разрешава проблеме у корист те радничке класе. И сва делатност социјалдемократских одборника у Општини београдској одиграла се на плану борбе радничке класе за сопствену егзистенцију, за сопствену афирмацију, али не само за то, већ тиме и за што више хлеба, сунца, живота и слободе за читав радни народ. ССДП и њени одборници настојали су да разоткрију постојеће класне супротности и разобличе буржоаску власт штитећи интересе пролетаријата и сиромашних слојева.

Београдска радничка класа, с обзиром на то да је била нејака и млада и да је њена партија имала мало борбеног искуства, ушла је опрезно у вртлог политичког збивања у Београду, особито док је био на снази „онај реакционарни закон по коме је већина од једног гласа могла однети целокупно општинско часништво“. Променом тих услова, стварањем бар неких могућности за успех, социјалдемократи су се укључили и кренули у борбу.

На својим првим општинским изборима, 15. јануара 1906. године, Социјалдемократи су у Београду, од пет партија, избили на друго место. Добили су 19,7% од укупног броја гласача, 20% одборничких и 20% заменичких места. Победничка самосталска партија добила је 39,8% гласова, а остале: 17,2% радикална партија, 13,6% напредњачка и 9,2% народњачка партија. Несумњиво је да је то био успех за социјалдемократе, поготову ако се имају у виду услови у којима су ти избори обављени.

Наредних избора, 18. новембра 1907. године, социјалдемократи су остали на трећем месту иако су добили 18,2% од свих гласова. Али су зато самостални радикали добили овога пута 44,6%, а фузионaши 20,5%, док напредњаци 11,6%, а народњаци 4,9%. Овога пута порасло је и учешће гласача на изборима за 1.447 гласача, јер, док је 1906. године учествовао 4.501, дотле је наредне године гласао 5.501 гласач.

А на изборима од 28. марта 1910. године, када су се на једној страни удружили стари

и млади радикали, а на другој напредњаци и либерали, социјалдемократи — сами против два крила удружених буржоаских партија — нашли су се на трећем месту са 20,1⁰%, док су самосталци и радикали добили 48,5⁰%, а напредњаци и либерали 31,5⁰% од свих гласова на овим изборима.

Када је уважена оставка Косте Главинића на председнички положај, расписани су избори за председника Општине у Београду за 24. октобар 1910. године. Српска социјалдемократска партија нашла се сама против удружених самосталаца и фузионаша, пошто напредњачка и либерална партија нису узеле учешћа у тим изборима. Социјалдемократи су добили 34,3⁰%, а самосталско-фузионашка коалиција 65,6⁰% од свих гласова. У односу на мартовске изборе исте године, у октобарским изборима је учествовало 43,4⁰% бирача мање, те проценат од 34,3⁰% гласова из октобра за социјалну демократију, према 20,1⁰% у марту 1910. године, изражен у апсолутном броју не представља пораст, већ, напротив, опадање, јер је у марту добијено 1.386, а у октобру 1.337 гласова.

На задњим изборима 19. јануара 1914. године, пред први светски рат, социјалдемократи су се опет нашли на трећем месту са 16,5⁰% од укупног броја гласача, док су на челу били удружени самосталци и фузионаши са 57,6⁰%, а иза њих напредњаци са 17,7⁰%. Далеко иза социјалдемократа остали су националци са 6⁰% и дивљи социјалисти (Ђурковићевци) са 2,2⁰%. На овим изборима Српска социјалдемократска партија је добила најмањи проценат од укупног броја гласача у односу на све општинске изборе почев од 1906. године, иако то у апсолутним бројевима изгледа друкчије, јер су само у марту и октобру 1910. године социјалдемократи добили више гласова но у 1914. години. Два разлога стоје иза не тако бројних социјалдемократских гласача на изборима 19. јануара 1914. године. Још неконсолидовани раднички покрет после балканских ратова, с једне стране, и изборно право ограничено постојећим изборним цензом зависно од пореског задужења које је било несређено још од балканских ратова, са друге. Али свакако да је на број гласова за Српску социјалдемократску партију негативно деловала и листа дивљих социјалиста. Далеко би нас одвело на погрешан пут ако бисмо снагу и утицај Српске социјалдемократске партије ценили само према броју добијених гласова, баш с обзиром на напред изнете разлоге.

Српска социјалдемократска партија није била снажна ни у Општини, па је ипак допринела својим радом. Имала је свој од-

борнички клуб преко кога је усмеравала рад својих одборника. У своме раду одборничка група показала је, упркос свим слабостима, пуно такта и умешности за остварење задатака које је поставила Партија.

Нарочиту бригу поклањали су социјалдемократски одборници питању неговања, развијања и јачања самоуправних принципа у раду Општине у целини, наимае, и њених изборних органа, и администрације. И на томе су у извесној мери постигнути некакви резултати, мада мање на пољу самоуправности, а више на развијању демократичности у избору и раду општинских органа.

Социјалдемократи су тражили да се буџетирање Општине такође спроводи на основи самоуправности, наимае, да општински одбор и збор буду прва и последња власт која ће утврђивати буџет. Нису успели то остварити до краја, али су доста допринесли демократизацији самог система буџетирања. Али и у питањима која нису остварили, социјалдемократи су упорно настојали да бар пред јавношћу покажу оправданост и исправност својих ставова, које буржоазија систематски онемогућује, као, на пример, увођење прогресивног пореског система, уз укидање свих врста посредних пореза и трошарине.

Озбиљан проблем чије су правилно решавање социјалдемократи упорно захтевали, решавање у интересу целокупног градског становништва, а не само у интересу повлашћених слојева, било је реонско питање. Социјалдемократи су сасвим правилно указали на потребу правилног и перспективног гледања на развитак града одбацујући ускокласне интересе буржоазије. Уместо унапред планиране изградње нових градских реона или насеља, који нису били али је требало да постану градска, буржоазија је остављала да се ти реони стихично развијају, да их касније руши као непланска. Социјалдемократи су подржавали захтев грађана из периферних и приградских реона да се реон града прошири и обухвати сва постојећа насеља, па чак и један појас изван насеља у коме Општина треба да откупи земљиште за даљу изградњу и ширење града.

И на пољу изградње јавних објеката и развитака Београда уопште, социјалдемократи су за непуну деценију своје делатности у Општини београдској дали свој допринос. Залагали су се за подизање школских зграда, затим за унапређење школства, побољшање услова школовања и за најсиромашније. Инсистирали су, у интересу подизања техничке спреме радничког подмлатка, да Општина оснива

стручне школе ради усавршавања радника после завршене основне школе.

Пошто је стамбено питање било озбиљни проблем у Општини београдској, а уз то за радничку класу проблем од посебног значаја, то су социјалдемократски одборници овоме поклањали лавовски део своје активности у Општини. Борили су се да Општина гради станове, да конкурише приватницима, а то значи да подиже јефтине и здраве станове. Допринели су делимичном решавању овога питања, али су више остварили у погледу контроле и обезбеђења минимума хигијенских услова за живот станара. Зграде које нису пружале најминималније услове за живот рушене су, али се то није остваривало у пуној мери. Што се тиче стамбене изградње тек после шестогодишњих упорних тражења и обећавања подигнуто је тридесет општинских станова. Тиме се ни издалека није могла ублажити несташница станова или допринети смањењу станарине, јер је она од 12 динара месечно за кухињу и собу у 1900. години нарасла на 20 и 28 динара у 1913. години, док је просечна надница нарасла од 1,35 из периода 1903 — почетак 1904. године на 2,54 динара у 1911. години.

Требало је доста настојања и упорног тражења социјалдемократских одборника да Општина подигне до 1909. године два купатила. А онда је отворено и радничко преноћиште, али привремено, иако је најпре била усвојена одлука да се гради ново. Истина дом стараца и старица постојао је и пре уласка социјалдемократа у Општину београдску, али су услови у њему били лоши, те су социјалдемократи тражили побољшање услова и подизање новог дома. А кад је дом изграђен, буржоазија је покушала да ту зграду употреби у друге сврхе, но социјалдемократи су се томе успешно одупрли. За време рата, међутим, окупационим војним властима социјалдемократи нису успели да се одупру, па су старце и старице иселили из њиховог дома.

И питању изградње канализације, вода и саобраћаја Социјалдемократи су дали свој озбиљан допринос не само тиме што су убрзавали правилно решавање ових проблема већ и што су настојали да побољшају услове рада радницима који су били запослени на тим објектима, постигавши и у томе извесне резултате. Социјалдемократи су поклањали пажњу одржавању, проширивању и улепшавању постојећих паркова, као и подизању, уређењу и одржавању пијачног простора. Нарочито су настојали да тај простор буде правилно распоређен на све крајеве града. Исто тако, баш благодарећи иницијативи социјалдемократ-

ских одборника, Општина је отварала своје радионице и продавнице. Социјалдемократи су у границама својим моћи, радили на томе да Општина узме у своје руке градски саобраћај и осветљење. Али у томе нису успели до краја. Уређењу улица посвећена је не мања брига но осталим комуналним проблемима града, опет на линији заштите интереса читавог града, целине, а не појединачно.

У целокупној активности одборника социјалдемократа у Општини београдској свакако да централно место заузима и као црвена нит се провлачи свуда и на сваком месту њиховог деловања — брига за раднике. Они су допринели смањењу радног времена и повећању надница, као и решавању проблема беспослице. Благодарје њиховој активности Општина је 1906. године увела минималну надницу од 2,50 динара и месечну плату од 75 динара, затим ферије од 20 дана годишње. А у 1910. години успели су за канализационе раднике да обезбеде деветочасовно а за раднике у тунелу осмочасовно радно време, а за све минималну надницу од 2,50 динара. На пољу социјалдемократске бригае за раднике, свакако су видно место заузимали здравствени проблеми. На целој широкој лепези проблема, од одржавања чистоће у граду па до подизања болница, социјалдемократски кадрови су посвећивали све своје време ради што успешнијег обављања послова. Свакако не бисмо смели заборавити да истакнемо пуну и перманентну бригу социјалдемократа за обезбеђење београдске сиротиње за коју су тражили пружање помоћи било у новцу или у разним потребама, у првом реду у огреву.

У целини узев, дакле, може се рећи да је Српска социјалдемократска партија својом делатношћу у Општини београдској у периоду од 1906. до првог светског рата у доброј мери допринела демократизацији како самог изборног система, тако и рада у Општини. Не само активношћу у изборним кампањама већ и непрекидним радом на реализацији свога програма, а посебно свога комуналног програма, Српска социјалдемократска партија успела је да се представи као истински заштитник радних људи. Тако је ССДП из године у годину својом борбеном делатношћу умела да, окупљајући масе, остварује све веће и сложеније задатке и да све више и сама постане фактор политичког живота Србије.

Треба истаћи, међутим, да тај развојни пут није увек показивао само успоне, просперитет и успехе, већ да је имао и извесних осцилација и падова. Међутим, исто тако, не сме се изгубити из вида ни чиње-

ница да је Српска социјалдемократска партија одолела свим тешкоћама, није губила главу, нити опијена успехом, нити под теретом проблема. Свесна своје снаге и својих могућности, она је у датим условима унеколико успела и да реализује себи постављене задатке и да на тај начин створи повољније услове за даљи успешан перспективан развитак. Несумњива је чињеница да је и она допринела томе што је српски

пролетаријат збратимљен са пролетаријатом осталих народа Југославије успео да оствари пролетерску победу у брзом историјском темпу. Нити један пун век од појаве Манифеста комунистичке партије, а још мање од рађања радничке класе као такве, а ни тридесет година од победе велике октобарске социјалистичке револуције, а пролетаријат збратимљених народа Југославије тријумфовао је својом победом.

НАПОМЕНЕ

¹ *Радничке новине*, Београд, бр. 25, 20. VI 1903, 1.

^{1a} *Радник*, Крагујевац, бр. 2, 5. III 1904, 4—5.

² Драгиша Лапчевић, *Комунална политика*, Београд, 1906. 13, 14; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 25, 20. VI 1903.

³ Лапчевић, нав. дело, 19, 20.

⁴ Исто, стр. 22, 24, 25; *Радничке новине*, (Београд) бр. 25, 20. VI 1903.

⁵ Лапчевић Драгиша, нав. дело, 27, 28; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 25, 20. VI 1903.

⁶ *Радничке новине*, (Београд) бр. 25, 20. VI 1903.

⁷ Лапчевић Драгиша, нав. дело 54; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 25, 20. VI 1903. Тако, док су на Западу за општинске раднике далеко повољнији услови у односу на раднике код приватника, дотле у Београду то није био случај. У неким енглеским градовима, где је буржоазија на управи, под притиском пролетаријата, уведено је осмочасовно радно време. А у Београду, док неки приватници плаћају наднице 3, 4 и 5 динара, дотле општина својим радницима за 12 часова рада плаћа само 2 динара (Лапчевић Драгиша, нав. дело, 39—41).

⁸ Лапчевић Драгиша, нав. дело, 59.

⁹ Исто, 59.

¹⁰ Исто, стр. 94.

¹¹ Институт за историју радничког покрета Србије (даље у тексту ИИРПС), Београд, СДП, бр. 65а, 836, 837; *Радник*, (Крагујевац,) бр. 20, 16. V 1909; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 54, 9. V 1909, 2; бр. 65, 4. VI 1909, 2—3; бр. 44, 13. IV 1910, 1; бр. 67, 3. VI 1910, 1; бр. 76, 26. VI 1910, 1—2.

¹² *Радничке новине*, (Београд,) бр. 68, 26. XI 1903, 2.

¹³ *Трговачки помоћник*, Београд, бр. 10, 1. XII 1903, 3; *Радничке новине*, (Београд) бр. 65, 13. XI 1903, 1; бр. 68, 26. XI 1903, 2 и 3; *Самоуправа*, Београд, бр. 26, 17. XI 1903, 2.

¹⁴ Архив Социјалистичке Републике Србије, даље у тексту АС МУД, ПФ 34, р 148/903 — Суд београдске општине А бр. 11.052, 18. XI 1903; *Радничке новине*, Београд, бр. 68, 21. XI 1903, 3.

¹⁵ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 1, 3. I 1906, 3. *Самоуправа*, 18. XI 1903; *Београдске новине*, 23. XI 1903.

¹⁶ *Радник*, (Крагујевац,) бр. 40, 3. XII 1905, 2.

¹⁷ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 1, 3. I 1906, 3.

¹⁸ ИИРПС, Београд, СДП, бр. 65а, 155, 157—160.

¹⁹ Исто, 208, 209, 212, 220; *Радник*, (Крагујевац,) бр. 40, 30. XII 1905, 4. На општинским изборима 15. I 1906. год ССДП је учествовала само у Београду, Крагујевцу и Шапцу (*Радничке новине*, (Београд,) бр. 8, 19. I 1906., 3—4; *Радник*, (Крагујевац,) бр. 4, 22. I 1906, 2; *Правда*, (Београд,) бр. 16, 16. I 1906., 2).

²⁰ ИИРПС, (Београд,) СДП, бр. 65а, 202, 203, 212, 213, 218, 219.

²¹ Исто, 224, 225. За председника је кандидатан Аца О. Милинковић, за кметове правнике Живота Ђурковић, писар Министарства просвете, Аксентије Станковић, браварски радник и Алекса Мајданчевић, кројачки радник а за кметове неправнике Вукашин Јовановић, машиновођа, Влада Киклић, машиниста, Лазар Петровић, столарски радник, Сима Стојановић, браварски радник и Алекса Мајданчевић, кројачки радник. За одборнике је истакнуто 30, а за заменике 15 кандидата. (*Радничке новине*, (Београд,) бр. 1, 3. I 1906, 3—4; бр. 5, 12. I 1906, 1).

²² *Радничке новине*, (Београд,) бр. 8, 19. I 1906, 3—4; *Правда*, (Београд,) бр. 16. I 1906, 2; *Политика*, (Београд,) бр. 722, 16. I 1906, 2. У Београду на овим изборима изабрани су за одборнике: Драгиша Лапчевић, новинар, Лука Павићевић, лакирерски радник, Велимир Стојановић, књиговођа, Никола Величковић, сто-

ларски радник, Драгутин Николић, рачуно-испитач Главне контроле и Милан Стојановић, ташнер; а за заменике: Сава Ковачевић, јорганџијски радник, Љуба С. Савић, новинар и Драгутин Михајловић, крижач дувана (*Радничке новине*, (Београд,) бр. 5, 12. I 1906, 1; Историјски архив Београда даље у тексту ИАБ, Записници одборских седница Општине београдске даље у тексту ЗОСОБ 25. I 1906, I, 92—96).

²³ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 50, 25. IV 1906, 2; бр. 51, 27. IV 1906, 2; бр. 53, 2. V 1906, 2; бр. 62, 23. V 1906, 2.

²⁴ ИИРПС, (Београд,) СДП, бр. 65а, стр. 453.

²⁵ Исто, стр. 465—468.

²⁶ Исто, стр. 469—474, 484; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 133, 8. XI 1907, 2; бр. 135, 13. XI 1907, 2. За председника је кандидован Живота Ђурковић, за кметове правнике Радомир Клајић и Аца Павловић, а за кметове неправнике Веља Стојановић, Вукашин Јовановић, Владимир Киклић, Драгутин Михаиловић и Милан Савић; за одборнике је кандидовано 30, а за одборничке заменике 15 личности (АИРПС, Београд, СДП, бр. 65-а, 469—474, 484; *Радничке новине*, Бгд, 133, 8. XI 1907; 135; 13. XI 1907).

²⁷ ИАБ, ЗОСОБ, 13. IX 1907, II, 440, 441; 6. IX 1907, III, 129, 131, 132.

²⁸ ИИРПС, (Београд,) СДП, бр. 65а, 479, 480; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 135, 13. XI 1907, 2.

²⁹ *Радник*, (Крагујевац,) бр. 9, 20. X 1907, 4.

³⁰ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 77, 3. VII 1907; бр. 116, 29. IX 1907.

³¹ Исто, бр. 131, 3. XI 1907; *Радник*, (Крагујевац,) бр. 140, 22. XI 1907, 3.

³² *Радничке новине*, (Београд,) бр. 137, 16. XI 1907, 4.

³³ ИИРПС, Београд, ЗДТ, бр. 39а; *Радник*, (Крагујевац,) бр. 15, 24. XI 1907; *Работническа борба*, Софија, бр. 19, 10. XI 1907, 2. У Београду су изабрани за одборнике Драгиша Лапчевић, Никола Величковић, Лука Павићевић, Таса Милојевић и Милан Стојановић, а за заменике Сава Ковачевић и Маринко Живковић (*Политика*, (Београд,) бр. 1380, 20. XI 1907, 2; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 139, 20. XI 1907).

³⁴ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 139, 20. XI 1907; *Политика*, (Београд,) бр. 1380, 19. XI 1907; *Радник*, (Крагујевац,) бр. 15, 24. XI 1907, 1.

³⁵ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 141, 24. XI 1907, 2.

³⁶ Исто, бр. 143, 29. XI 1907, 3; бр. 144, 1. XII 1907, 2.

³⁷ ИАБ, ЗОСОБ, 29. XI 1907, III, 176.

³⁸ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 25, 27. II 1910, 1; бр. 36, 25. III 1910, 1.

³⁹ Исто, бр. 25, 27. II 1910, 1. У извршни агитациони одбор за послове око избора у Београду изабрани су Никола Величковић, Живко Топаловић и Таса Милојевић.

⁴⁰ ИИРПС, (Београд,) ЗДТ, бр. 33.

⁴¹ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 33, 18. III 1910, 1; бр. 35, 23. III 1910, 1—2; *Работнически вестник*, (Софија,) бр. 112, 5. IV 1910, 3.

⁴² *Радничке новине*, (Београд,) бр. 37, 27. III 1910, 1—2.

⁴³ ИАБ, ЗОСОБ, 5. III 1910, књ. I, стр. 147—150, 172.

⁴⁴ ИАБ, Деловодни протокол Суда вароши Београда, бр. 9.777 од 12. марта 1910. године, инвентарни број 417; бр. 10.230 од 15. III 1910, инвентарни број 417.

⁴⁵ ДА СРС, МУД, П, ф XVII, р 39/910. У Београду за одборнике на листи Српске социјалдемократске партије изабрани су Таса Милојевић, Илија Ђ. Милкић, Никола Величковић, Драгиша Лапчевић, Недељко Кошанин и Лука Павићевић (ИАБ, ЗОСОБ, 11. IV 1910, књ. I, стр. 211).

⁴⁶ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 66, 2. VI 1910, 2.

⁴⁷ ИАБ, ЗОСОБ, 11. IV 1910, I, 215; *Београдске општинске новине*, Београд, бр. 19, 8. V 1910, 87.

⁴⁸ *Ново време*, Београд, бр. 290, 21. X 1910, 2; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 116, 28. IX 1910, 2; бр. 119, 5. X 1910, 1; бр. 124, 16. X 1910, 1; ИАБ, ЗОСОБ, 21. IX 1910, II, 274; Суд вароши Београда, деловодник 1910, рег. бр. 420.

⁴⁹ ИАБ, Суд вароши Београда, деловодник 1910, рег. бр. 420; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 128, 26. X 1910, 1; бр. 119, 5. X 1910, 1; бр. 124, 16. X 1910, 1; *Ново време*, (Београд,) бр. 290, 21. X 1910, 2.

⁵⁰ ИАБ, ЗОСОБ, 21. IX 1910, II, 275—277.

⁵¹ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 123, 14. X 1910, 3; бр. 127, 23. X 1910, 1.

⁵² *Политика*, (Београд,) бр. 2432, 25. X 1910, 2; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 128, 26. X 1910, 1.

⁵³ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 128, 26. X 1910, 1; бр. 129, 28. X 1910, 1.

⁵⁴ ДА СРС, МУД, П, ф X, р 180/914; ИИРПС, Београд, СДП, бр. 176, 177; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 17, 20. I 1914, 1, 3; бр. 18, 21. I 1914, 3; бр. 19, 22. I 1914, 3; бр. 21, 24. I 1914, 2; бр. 24, 28. I 1914, 1; *Политика*, (Београд,) бр. 3603, 23. I 1914, 1.

⁵⁵ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 4, 4. I 1914, 2; бр. 5, 6. I 1914, 3; бр. 6, 7. I 1914, 3; бр. 7, 8. I 1914, 2; бр. 12, 14. I 1914, 2—3; бр. 13, 15. I 1914, 3; бр. 18, 21. I 1914, 3. На листи ССДП за потпредседника кандидован је др Драгутин Владисављевић, лекар; за кметове правнике: Филип Филиповић, секретар Радничке коморе, Аца Павловић, адвокат, Душан Поповић, новинар и Здравко Тодоровић, новинар; за кметове: Алекса Мајданац, кројачки радник, Милан Константиновић, стругар-метала, Андра Кнежевић, ложач и Иван Басуровић, болничар, *Радничке новине*, (Београд,) бр. 5, 6. I 1914, 3).

⁵⁶ ИАБ, ЗОСОБ, 20. XII 1913, књ. I, стр. 487—490.

⁵⁷ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 11, 13. I 1914, 2—3.

⁵⁸ Исто, бр. 17, 20. I 1914, 1, 2; бр. 24, 28. I 1914, 1, 2; *Народ*, Софија, бр. 18, 24. I 1914, 3.

На листи Српске социјалдемократске партије у Београду изабрани су: Драгиша Лапчевић, новинар; Никола Величковић, столар; Лука Павићевић, лакирер; Таса Милојевић, архитекта; др Живко Топаловић, писар трг. суда у оставци и Павле Павловић, администратор социјалистичке књижаре (Записник

одборских седница Општине Београдске, 1. II 1914, I, 29—31).

⁵⁹ ИИРПС, (Београд,) СДП, бр. 65а, 231.

⁶⁰ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 118, 30. IX 1906, 3. бр. 120, 5. X 1906, 4.

⁶¹ ИИРПС, (Београд,) СДП, бр. 65а, стр. 345—348, 352, 353; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 152, 29. XII 1906, 4.

⁶² ИИРПС, (Београд,) СДП, бр. 65а, стр. 407—408, 435, 436; ИАБ, ЗОСОБ, 14. VIII 1907, књ. II, стр. 309—311.

⁶³ ИИРПС, (Београд,) СДП, бр. 65а, стр. 411, 421, 422, 555, 575.

⁶⁴ Исто, 743—754. Зборови су одржани 16. септембра 1908. године у реонима Врачар, Савамала, Палилула, Дунав, Три кључа и Чукарица. Говорено је о лошем газдовању Општине београдске (*Радничке новине*, (Београд,) бр. 110, 13. IX 1908, 1; бр. 111, 16. IX 1908, 1).

⁶⁵ ИИРПС, (Београд,) бр. 65а, 746, 747.

⁶⁶ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 71, 15. VI 1910, 2.

⁶⁷ *Историјски архив КПЈ*, Београд, 1950, III, 174.

⁶⁸ Исто, 274.

⁶⁹ Исто, 28.

⁷⁰ ИАБ, ЗОСОБ, 14. III 1906, II, стр. 11, 12; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 22, 21. II 1906, 2; *Комунални календар*, 1966—7, Београд 1907, 5.

⁷¹ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 42, 6. IV 1906, 3.

⁷² ИАБ, ЗОСОБ, 3. II 1906, I, 145—150.

⁷³ Исто, 3. III 1906, I, стр. 299; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 55, 6. V 1906, 3—4. На једној седници, која је одложена због недовољног броја присутних, било је присутно 5 од 12 изабраних самосталаца; 1 присутан од 3 изабрана либерала; 2 присутна од 4 изабрана напредњака; 3 присутна од 5 изабраних радикала и 6 присутних колико и изабраних социјалдемократата (*Радничке новине*, (Београд,) бр. 55, 6. V 1906, 3—4). На једној ванредној седници било је присутно 7 од 12 самосталаца, 2 од 5 радикала, 1 од 3 либерала, ниједан од 4 напредњака, а социјалдемократски одборници били су сви присутни (*Радничке новине*, (Београд,) бр. 57, 11. V 1906, 2).

⁷⁴ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 116, 26. IX 1906, 3. После избора социјалдемократи су приликом полагања заклетве изјавили: „Пошто смо ми социјалдемократи у политици републиканци и као такви противници монархизма а у религији заступници неограничене слободе исповести, то пре полагања заклетве изјављујемо: како је законски услов да се може бити општински одборник тек по положеној заклетви, социјалдемократи се подвргавају тој законској формалности ради могућности критике и рада њиховог у општини“, (ИАБ, ЗОСОБ, 31. I 1906, I, 122—124; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 12, 28. I 1906, 2—3).

⁷⁵ Лапчевић Драгиша, *Полицијско и кметовско насиље*, Београд 1907, 14.

⁷⁶ ИАБ, ЗОСОБ, 20. XI 1907, III, 143, 144; 22. XI 1907, III, 145—150; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 141, 24. XI 1907, 1—2; бр. 142, 27. XI 1907, 1—2; бр. 143, 29. XI 1907, 1—2.

⁷⁷ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 143, 29. XI 1907, 3; бр. 144, 1. XII 1907, 2—3.

⁷⁸ Исто, бр. 43, 10. IV 1910, 2—3; бр. 53, 4. V 1910, 3.

⁷⁹ ИИРПС, (Београд,) бр. 65а, 906; *Радничке новине*, Београд, бр. 62, 28. V 1909, 1; бр. 63, 30. V 1909, 1.

⁸⁰ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 45, 15. IV 1910, 2—3. Законом о општинама који је донет 24. децембра 1909. године спутана су извесна права грађана (*Српске новине*, (Београд,) бр. 289, 29. XII 1909; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 71, 15. VI 1910, 3—4).

⁸¹ ИАБ, ЗОСОБ, 1. III 1911, књ. I, стр. 69, 70.

⁸² Исто, 6. IV 1907, књ. I, стр. 404, 405; *Београдске општинске новине*, (Београд,) бр. 22, 10. VI 1907, стр. 115; *Комунални календар 1906—7*, 19, 20; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 62, 26. V 1907, 3; бр. 66, 5. VI 1907, 3; бр. 120, 9. X 1907, 3; бр. 26, 28. II 1909, 2.

⁸³ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 132, 21. VI 1911, 2.

⁸⁴ Исто, бр. 132, 21. VI 1911, 3; бр. 51, 28. II 1914, 3.

⁸⁵ ИАБ, ЗОСОБ, 4. I 1912, I, 10—12; 29. I 1913, I, 17. А на седници Одбора 18. фебруара 1914. године, када се пришло питању формирања секција и комисија, у име социјалдемократске одборничке групе Таса Милојевић изјавио је да њихова група неће узети учешћа у секцијама док се не одреди улога ових и док се не обезбеди пуна слобода у раду Одбора. Секције и комисије су формиране и без учешћа социјалдемократа. Но после дуже дискусије и накнадне изјаве председника о самосталности Одбора, социјалдемократи су наредне седнице прихватили учешће. Био је то успех у борби за демократизацију и већу самоуправност у раду Одбора (ИАБ, ЗОСОБ, 18. II 1914, I, 54—57; 28. II 1914, I, 88—90).

⁸⁶ Стенографске белешке Народне скупштине, Београд, 1912—1913, 27. IX 1913, 735, 736.

⁸⁷ ИАБ, ЗОСОБ, 13. VI 1914, књ. I, стр. 255—258, 261—267; 30. VI 1914, књ. I, стр. 259.

⁸⁸ Исто, 5. V 1915, I, 117—122; 27. IX 1915, II, 1—10; 1. X 1915, II, 1—10; 1. X 1915, II, 19, 20; 4. X 1915, II, 23, 24; 26. X 1915, II, 119, 120, 125, 126.

⁸⁹ *Историјски архив КПЈ*, III, Београд, 1950, 319.

⁹⁰ Лапчевић, *Комунална политика*, Београд 1906, 21.

⁹¹ Исто, 22.

⁹² Исто, 24, 25.

⁹³ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 94, 11. VIII 1907, 3; бр. 120, 9. X 1907, 3; бр. 74, 25. VI 1909, 2; бр. 75, 27. VI 1909, 2; бр. 100, 25. VIII 1909, 2; бр. 36, 25. III 1910, 1; бр. 192, 30. VIII 1911, 2.

⁹⁴ ИАБ, ЗОСОБ, 6. IV 1907, J, 400—403; 26. IV 1907, I, 517, 561; *Комунални календар 1906—7*, 19; *Београдске општинске новине*, (Београд,) бр. 23, 17. VI 1907, стр. 125; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 37, 27. III 1907, 1; бр. 53, 5. V 1907, 3.

⁹⁵ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 29 и 30, 6 и 8. III 1908, 1.

⁹⁶ Исто, бр. 2—4, 3, 8. I 1909, 1—2.

⁹⁷ Исто, бр. 26, 28. II 1909, 2.

⁹⁸ Исто, бр. 41—44, 46—49, 7—28. IV 1909, 1—2.

⁹⁹ ИАБ, ЗОСОБ, 5. VI 1909, књ. I, стр. 367; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 70, 16. VI 1909, 2; бр. 71, 18. VI 1909, 2; бр. 72, 20. VI 1909, 2.

¹⁰⁰ ИАБ, ЗОСОБ, 23. VII 1910, II, 126—144; 27. VII 1910, II, 166, 167; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 91, 31. VII 1910, 2; бр. 123, 14. X 1910, 1; *Београдске општинске новине*, (Београд,) бр. 32, 8. VIII 1910, 441, 442.

¹⁰¹ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 119, 5. X 1910, 1; бр. 121, 9. X 1910, 1.

¹⁰² ИАБ, ЗОСОБ, 30. III 1911, I, 201; 2. IV 1911, I, 207; 13. III 1912, I, 137.

¹⁰³ Исто, 4. I 1912; 10. II 1912, I, 70.

¹⁰⁴ Исто, 7. VI 1913, I, 141; 11. VI 1913, I, 156; 2. VIII 1913; I, 211, 212; 28. II 1914, I, 78, 79, 82, 83; 28. III 1914, књ. I, стр. 129, 148, 150; 7. II 1915, I, 37, 38, 42; *Радничке новине*, Београд, бр. 113, 15. VI 1913, 1; бр. 156, 5. VIII 1913, 1.

¹⁰⁵ Драгиша Лапчевић, *Реонско питање*, Београд 1906, III, IV, 6, 12; ИАБ, ЗОСОБ, 1. VI 1906, II, 350, 351, 357.

¹⁰⁶ Лапчевић, *Реонско питање*, 6—7.

¹⁰⁷ Исто, 8.

¹⁰⁸ *Радничке новине*, Београд, бр. 18, 5. III 1904, 3.

¹⁰⁹ Исто, бр. 84, 8. X 1905, 2—3.

¹¹⁰ Стенографске белешке Народне скупштине, Београд, 1905, I, 4. X 1905, 8; 11. X 1905, 94; 4. XI 1905, 449, 450; 1906, IV, 20. I 1907, 2178, 2179; ИАБ, ЗОСОБ, 26. XI 1908, II, 294; 3. XII 1908, II, 307, 308.

¹¹¹ Стенографске белешке Народне скупштине, Београд, 4. II 1910, 1607; ДА СРС, МУД, П, Р 1910, р/13.466, ГР/11.363; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 18, 11. II 1910, 2; бр. 112, 27. V 1911, 2; бр. 291, 25. XI 1911, 2.

¹¹² ИАБ, ЗОСОБ, 18. VII 1906, III, 113, 114, 116; 30. V 1906, II, 357; 14. VI 1906, II, 370; *Комунални календар 1906—7*, 8, 20; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 89, 26. VII 1906, 2.

¹¹³ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 11, 25. I 1911, 2; бр. 43, 7. III 1911, 2; бр. 44, 8. III 1911, 3; бр. 46, 10. III 1911, 2—3; бр. 54, 19. III 1911; 3; бр. 69, 22. III 1912, 3; бр. 258, 3. XII 1913, 3.

¹¹⁴ Лапчевић, *Комунална политика*, 74.

¹¹⁵ Исто, 75, 76.

¹¹⁶ Исто, 77.

¹¹⁷ Исто, 77, 78.

¹¹⁸ Исто, 32—34.

¹¹⁹ ИАБ, ЗОСОБ, 29. IX 1906, IV, 11—13; 3. VIII 1907, II, 261, 262; 14. VIII 1907, II, 302; 16. X 1907, III, 60; 17. IX 1908, II, 59; 30. IV 1910, I, 225, 226; 1. VII 1910, II, 54; 19. VII 1910, II, 91, 27. VII 1910, II, 150; *Комунални календар 1906—7*, 11; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 120, 5. X 1906, 3; бр. 94, 11. VIII 1907, 3; бр. 119, 6. X 1907, 3; бр. 120, 9. X 1907, 3; бр. 124, 14. X 1908, 3; бр. 113, 20. IX 1908, 1; бр. 131, 30. X 1908, 3; бр. 53, 4. V 1910.

¹²⁰ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 1, 1. I 1911, 2—3; бр. 43, 10. IV 1907, 1—2.

¹²¹ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 279, 31. XII 1913, 1; бр. 1, 1. I 1914, 1; *Једнакост*, Београд, бр. 9, 1. V 1914, 1—2. У Београду 1913. године радници су за станарину одвојили скоро трећину своје зараде, док је то у Француској

износило 12,3%, у Белгији 13,2% па и тамо се настојало да се станарина смањи (*Радничке новине*, (Београд,) бр. 244, 15. XI 1913, 1).

Када београдски пролетаријат уместо 8% од свога буџета да одваја и до 35% за кирију, „... онда је јасно да пролетерски и сиромашни свет мора стално, непрекидно трпети страшну физиолошку глад и голотињу, пропадати и изумирати — за рачун оних који имају у својим рукама својину“ (*Радничке новине*, (Београд,) бр. 82, 2. IV 1914, 1).

¹²² *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, Београд 1958, 7, 486; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 13, 15. I 1914, 1.

¹²³ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 82, 8. IV 1914, 1.

¹²⁴ Исто, бр. 37, 27. III 1907, 1.

¹²⁵ Исто, бр. 231, 14. X 1911, 2; бр. 109, 11. V 1912, 1.

¹²⁶ *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, II, 369, 370. Београд је био на првом месту међу престоницама и великим градовима Европе у погледу смртности од туберкулозе (*Радничке новине* (Београд), бр. 12, 28. I 1906, 2—3). „Само у 1906. години умрло је од туберкулозе 720 лица или 35 од сто од свих умрлих“, а у периоду од 1901—1906. године од 11.275 умрлих у Београду је од туберкулозе умрло 4.027 лица (*Борба*, Београд, 1, бр. 6, 16. III 1910, 213).

¹²⁷ Лапчевић, *Комунална политика*, 81.

¹²⁸ ИАБ, ЗОСОБ, 2. X 1907, III, 10; 9. I 1909, 9; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 153, 31. XII 1906, 3; *Комунални календар 1906—7*, 18, 22; *Београдске општинске новине*, (Београд,) бр. 37, 7. X 1907, 198, 199.

¹²⁹ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 153, 31. XII 1906, 3.

¹³⁰ *Комунални календар 1906—7*, 18.

¹³¹ ИАБ, ЗОСОБ, 2. X 1907, III, 9.

¹³² Исто, 5. X 1907, 31; 10. X 1908, II, 146; 26. XI 1908, II, 286; 19. XII 1908, II, 361, 362; *Београдске општинске новине*, (Београд,) бр. 51, 28. XII 1908, 202; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 15, 4. II 1910, 2.

¹³³ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 64, 15. III 1914, 3.

¹³⁴ Лапчевић, *Комунална политика*, 69, 70.

¹³⁵ *Комунални календар 1906—7*, 17, 18, 20; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 58, 17. V 1907, 2.

¹³⁶ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 40, 3. III 1911, 2. Социјалдемократи су од свога уласка у Општину тражили да се подигне нова зграда за дом стараца и старица. Крајем 1906. године донето је и решење, али се са спровођењем одуговлачило (*Радничке новине*, (Београд,) бр. 153, 31. XII 1906, 3).

¹³⁷ ИАБ, ЗОСОБ, 22 (9) X 1915, II, 43, 44.

¹³⁸ Лапчевић, *Комунална политика*, 34, 35; *Радничке новине*, (Београд,) бр. 1, 3. I 1906, 3; бр. 15, 4. II 1906, 2—3; бр. 116, 26. IX 1906, 4; ИАБ, ЗОСОБ, 19. IX 1906, III, 349, 350, 20. X 1906, IV, 115.

¹³⁹ *Радничке новине*, (Београд,) бр. 69, 10. VI 1907, 3.

¹⁴⁰ Исто, бр. 40, 1. IV 1908, 3.

¹⁴¹ Исто, бр. 31, 12. III 1909, 3.

¹⁴² Исто, бр. 26, 15. II 1911, 3.

¹⁴³ ИАБ, ЗОСОБ, 6. X 1906, IV, 47, 48; 18. VIII 1906, III, 209; 7. XI 1906, IV, 163; 15. XII

- 1906, IV, 323; 24. VIII 1907, II, 342, 343; 23. X 1907, III, 96; 26. IX 1908, II, 99; 1. X 1908, II, 114; *Радничке новине*, (Београд), бр. 80, 4. VII 1906; бр. 84, 19. VII 1907, 3; бр. 124, 18. X 1907, 2; бр. 129, 30. X 1907, 2—3; бр. 131, 3. XI 1907, 2; бр. 145, 2. XII 1908, 3; *Комунални календар 1906—7*, 14.
- ¹⁴⁴ Лапчевић, *Комунална политика*, 26, 27, 35.
- ¹⁴⁵ ИАБ, ЗОСОБ, 16. III 1907, I, 298.
- ¹⁴⁶ *Радничке новине*, (Београд), бр. 47, 11. III 1911, 2.
- ¹⁴⁷ Исто, бр. 7, 16. I 1907, 4.
- ¹⁴⁸ Исто, бр. 113, 22. IX 1907, 2—3; бр. 119, 6. X 1907, 4.
- ¹⁴⁹ ИАБ, ЗОСОБ, 13. VIII 1912, I, 495, 496.
- ¹⁵⁰ Лапчевић, *Комунална политика*, 31, 84, 85; *Радничке новине*, (Београд), бр. 4, 10. I 1906, 2; бр. 21, 18. II 1906, 3; бр. 2, 4. I 1907, 3; бр. 43, 7. III 1911, 2; бр. 92, 21. IV 1914, 2. Још пре уласка у Општину социјалдемократи, преко свога органа Радничких новина 1904. године залагали су се да Општина узме у своје руке градски саобраћај (*Радничке новине*, (Београд), бр. 90, 6. XI 1904, 3).
- ¹⁵¹ ИАБ, ЗОСОБ, 4. III 1911, I, 118, 119.
- ¹⁵² *Радничке новине*, (Београд), бр. 56, 6. III 1914, 3; бр. 64, 15. III 1914, 3. У Управи града Београда априла 1914. године устануљен је одсек за аутомобилски, колски, велосипедски и трамвајски саобраћај. Послове је обављао један службеник (*Радничке новине*, (Београд), бр. 92, 21. IV 1914, 2).
- ¹⁵³ ИАБ, ЗОСОБ, 15. V 1907, II, 27; Лапчевић, *Комунална политика*, 81, 82. У Београду су постојала два парка; на Калемегдану и на Врачару (исто, 81).
- ¹⁵⁴ *Радничке новине*, (Београд), бр. 179, 2. VIII 1912, 1.
- ¹⁵⁵ Исто, бр. 192, 17. VIII 1912, 1.
- ¹⁵⁶ Исто, бр. 64, 15. III 1914, 3.
- ¹⁵⁷ ИАБ, ЗОСОБ, 7. II 1906, I, 166, 167; 17. III 1906, II, 24, 33—41; Лапчевић, *Комунална политика*, 28, 29, 55—57; *Комунални календар 1906—7*, Београд, 1907, 22; *Радничке новине*, (Београд), бр. 37, 25. III 1906, 2.
- ¹⁵⁸ *Радничке новине*, (Београд), бр. 110, 25. V 1911, 2; бр. 126, 14. VI 1911, 3; бр. 29, 4. II 1912, 2.
- ¹⁵⁹ Исто, бр. 238, 26. X 1912, 3.
- ¹⁶⁰ ИАБ, ЗОСОБ, 14. V 1910, I, 279, 280; 26. VII 1911, II, 120, 121; 30. IX 1911, III, 219; *Радничке новине*, (Београд), бр. 33, 18. III 1910, 2; бр. 59, 18. V 1910, 3—4; бр. 214, 24. IX 1911, 3; бр. 222, 4. X 1911, 3; бр. 284, 15. XII 1911, 2.
- ¹⁶¹ ИАБ, ЗОСОБ, 10. II 1912, I, 53; *Београдске општинске новине*, (Београд), бр. 6, 8. III 1912, 29.
- ¹⁶² *Радничке новине*, (Београд), бр. 118, 30. IX 1906, 3; бр. 12, 27. I 1907, 3; бр. 60, 22. V 1907, 1; ИАБ, ЗОСОБ, 18. V 1907, II, 59; *Комунални календар 1906—7*, 16.
- ¹⁶³ ИАБ, ЗОСОБ, 29. V 1907, II, 107; 5. X 1907, III, 29, 48, 49; 29. XI 1907, III, 158; *Комунални календар 1906—7*, 21—23; *Радничке новине*, (Београд), бр. 66, 5. VI 1907; 3; бр. 97, 7. VIII 1907, 3; бр. 124, 18. X 1907, 3; бр. 146, 6. XII 1907, 2.
- ¹⁶⁴ ИАБ, ЗОСОБ, 1. II 1911, I, 56; 26. VII 1911, II, 120, 121.
- ¹⁶⁵ Исто, 28. XI 1913, I, 433, 434.
- ¹⁶⁶ Лапчевић, *Комунална политика*, 27, 28. У Београду 1906. године за гроб је плаћано најмање 12 динара, а за пренос до гроба исто толико и плус остали трошкови не мање од 80 динара — те је све то представљало велики издатак (Исто, 27).
- ¹⁶⁷ ИАБ, ЗОСОБ, 13. III 1906, II, 157; *Радничке новине*, (Београд), бр. 7, 16. I 1907, 4.
- ¹⁶⁸ ИАБ, ЗОСОБ, 19. IX 1906, III, 343; *Радничке новине*, (Београд), бр. 116, 26. IX 1906, 4.
- ¹⁶⁹ ИАБ, ЗОСОБ, 28. III 1906, II, 113; 20. VI 1906, III, 21, 22; 4. VII 1906, III, 73, 74; 12. IX 1906, III, 306.
- ¹⁷⁰ Исто, 19. XII 1906, IV, 237; 3. VIII 1907, II, 266, 267; 24. VIII 1907, II, 367, 380—382; 2. X 1907, III, 8; 5. X 1907, III, 40; *Радничке новине*, (Београд), бр. 94, 11. VIII 1907, 3; бр. 120, 9. X 1907, 3; бр. 124, 18. X 1907, 3; бр. 23, 21. II 1908, 3; бр. 150, 12. VII 1911, 3.
- ¹⁷¹ ИАБ, ЗОСОБ, 24. VIII 1907, II, 364, 365; *Београдске општинске новине*, (Београд), бр. 34, 16. IX 1907, 1.
- ¹⁷² ИАБ, ЗОСОБ, 3. IV 1907, I, 379; 5. VI 1907, II, 114, 115.
- ¹⁷³ ИАБ, ЗОСОБ, 16. X 1907, III, 62, 17. IV 1909, 238; 14. V 1910, V, 280.
- ¹⁷⁴ Исто, 12. XI 1910, III, стр. 2, 3; 8. III 1911, I, 125; *Радничке новине*, (Београд), бр. 117, 30. IX 1910, 3; *Београдске општинске новине*, (Београд), бр. 14, 10. IV 1911, 74.
- ¹⁷⁵ *Радничке новине*, (Београд), бр. 150, 12. VII 1911, 3; 222, 4. X 1911, 3; бр. 280, 10. XII 1911, 3. Зато су социјалдемократи, када је председник Давидовић поднео извештај са пута у Париз на седници одбора 25. новембра 1911. године, писали после тога да би било боље „за утрошених 20.000 динара да су калдрисане две врачарске улице“ (*Радничке новине*, (Београд), бр. 271, 30. XI 1911, 3).
- ¹⁷⁶ *Радничке новине*, (Београд), бр. 32, 8. II 1912, 3; бр. 197, 23. VIII 1912, 3; бр. 60, 10. IV 1913, 3; бр. 96, 25. V 1913, 3; бр. 161, 10. VIII 1913, 3; бр. 142, 19. VI 1914, 2.
- ¹⁷⁷ Исто, бр. 226, 25. X 1913, 3; бр. 254, 28. XI 1913, 3.
- ¹⁷⁸ Лапчевић, *Комунална политика*, 85, 86; *Радничке новине*, Београд, бр. 124, 18. X 1907, 3; бр. 23, 21. II 1908, 3; *Београдске новине*, бр. 47, 16. II 1908, 4.
- ¹⁷⁹ Лапчевић, *Комунална политика*, 38—40.
- ¹⁸⁰ Исто, 37.
- ¹⁸¹ Исто, 53—55.
- ¹⁸² ИАБ, ЗОСОБ, 7. II 1906, I, 161, 14. II 1906, I, 205, 208; 21. II 1906, I, 239, 264; 28. II 1906, I, 281, 289—295; 7. III 1906, I, 308, 332; 9. III 1906, I, 333—335, 339—357; 14. III 1906, II, 20—22; *Радничке новине*, (Београд), бр. 27, 4. III 1906, 2—3; бр. 30, 11. III 1906, 1; *Комунални календар 1906—7*, 3—5.
- ¹⁸³ *Радничке новине*, (Београд), бр. 31, 14. III 1906, 1.
- ¹⁸⁴ Исто, бр. 35, 21. III 1906, 1
- ¹⁸⁵ ИАБ, ЗОСОБ, 21. III 1906, II, 50, 51, 64—68; 28. III 1906, II, 116, 120; *Радничке новине*, (Београд), бр. 40, 1. IV 1906, 1; бр. 68, 6. VI 1906, 3.

¹⁸⁶ ИАБ, ЗОСОБ, 9. V 1906, II, 281, 282; 12. V 1906, II, 289; 16. V 1906, II, 304, 305; 30. V 1906, II, 340, 344—349.

¹⁸⁷ Исто, 18. VII 1906, III, 114, 115; *Радничке новине*, (Београд), бр. 89, 25. VII 1906, 2; *Комунални календар 1906—7*, 4, 8.

¹⁸⁸ ИАБ, ЗОСОБ, 6. XI 1907, III, 116, 117; 17. XI 1907, III, 136, 139—142; 4. XII 1907, III, 182; 14. XII 1907, III, 228; *Београдске општинске новине*, (Београд), бр. 43, 18. XI 1907, 223; *Радничке новине* (Београд) бр. 146, 6. XII 1907, 2, 3; бр. 154, 29. XII 1907, 3.

¹⁸⁹ ИАБ, ЗОСОБ, 19. XI 1908, II, 247; 9. I 1909, I, 4; 16. I 1909, 18; *Београдске општинске новине*, (Београд), бр. 6, 8. III 1909, 1.

¹⁹⁰ *Радничке новине*, (Београд), бр. 106, 20. V 1911, 6.

¹⁹¹ Лапчевић, *Закон о железничарима*, Београд 1908, 7; Лапчевић Драгиша, *Положај железничара*, Вуковар 1919, 25, 26. *Цене намирница:*

	1908	1912	% пораст цена
хлеб	0,30	0,36	11
маст	1,40	2.—	30
говедина	0,90	1,30	30
сир	1.—	1,60	37
пасуљ	0,30	0,50	40
пиринач	0,90	1,20	25

¹⁹² ИАБ, ЗОСОБ, 27. IV 1912, I, 249; *Радничке новине*, (Београд), бр. 110, 12. V 1912, 1. Предлогом социјалдемократских одборника тражено је укидање трошарине и аренде, подизање општинске пекаре, да Општина отвори продавнице са животним намирницама и да потпомаже потрошачка друштва, којима је циљ снабдевање становништва животним намирницама (*Радничке новине*, (Београд), бр. 110, 12. V 1912, 1).

¹⁹³ *Радничке новине*, (Београд), бр. 117, 22. V 1912, 1.

¹⁹⁴ Исто, бр. 263, 9. XII 1913, 1.; бр. 268, 14. XII 1913, 1—2.

¹⁹⁵ Лапчевић, *Комунална политика*, 47—50.

¹⁹⁶ ИАБ, ЗОСОБ, 26. IV 1907, I, 517, 561; *Радничке новине*, (Београд), бр. 53, 5. V 1907, 3.

¹⁹⁷ Лапчевић, *Комунална политика*, 35, 36, 60—69, 86—89.

¹⁹⁸ *Радничке новине*, (Београд), бр. 12, 28. I 1906, 2—3.

¹⁹⁹ Исто, бр. 105, 2. IX 1910, 1.

²⁰⁰ Исто, бр. 59, 25. III 1911, 3.

²⁰¹ ИАБ, ЗОСОБ, 21. II 1906, 244; 14. IV 1906, II, 169; 5. V 1906, II, 262; 9. V 1906, II, 280, 281; 25. VII 1906, III, 128; *Комунални календар 1906—7*, 4, 6; *Радничке новине*, (Београд), бр. 93. 3. VIII 1906, 2.

²⁰² ИАБ, ЗОСОБ, 27. VI 1906, III, 40; 25. VII 1906, III, 133; 8. VIII 1906, III, 183, 184; *Комунални календар 1906—7*, 7, 9, 10; *Радничке новине*, (Београд), бр. 80, 4. VII 1906, 1.

²⁰³ ИАБ, ЗОСОБ, 9. I 1907, I, 37.

²⁰⁴ *Радничке новине*, (Београд), бр. 120, 5. X 1906, 3; бр. 37, 27. III 1907, 1.

²⁰⁵ ИАБ, ЗОСОБ, 22. IV 1909, 277; 5. V 1910, I, 249, 250.

²⁰⁶ Исто, 5. I 1911, I, 11, 12.

²⁰⁷ *Радничке новине*, (Београд), бр. 16, 18. I 1914, 3—4.

²⁰⁸ ИАБ, ЗОСОБ, 18. I 1915, I, 13; 10. X (27. IX) 1915, II, 10; 25 (12) X 1915, II, 63—68.

²⁰⁹ Исто, 24. V 1906, II, 330; 3. XII 1908, II, 301; *Комунални календар 1906—7*, 7; *Београдске општинске новине*, (Београд), бр. 49, 14. XII 1908, 195. Социјалдемократски одборници су се залагали да Општина поред новчане пружа помоћ сиротињи и у огреву, и то „онима којима Општина даје помоћ и уопште онима који су у немогућности да толико зарађују...“ (ИАБ, ЗОСОБ, 8. XII 1906, IV, 302—307).

²¹⁰ ИАБ, ЗОСОБ, 3. V 1911, I, 280—299; *Београдске општинске новине*, (Београд), бр. 20, 22. V 1911, 122.

²¹¹ *Радничке новине*, (Београд), бр. 222, 21. IX 1912, 2; бр. 224, 24. IX 1912, 2; бр. 234, 12. X 1912, 2; бр. 69, 24. IV 1913, 3; бр. 71, 26. IV 1913, 3.

²¹² Исто, бр. 107, 8. VI 1913, 2—3; бр. 117, 20. VI 1913, 2.

²¹³ Исто, бр. 181, 3. IX 1913, 3.

²¹⁴ Исто, бр. 9, 10. I 1913, 2—3.

²¹⁵ ИАБ, ЗОСОБ, 25. II 1915, I, 54, 55; 30. III 1915, I, 77—79; 23. V 1915, I, 135—137.

²¹⁶ Исто, 20 (7) X 1915, II, 3—7.

²¹⁷ Исто, 22 (9) X 1915, II, 45—48; 23 (10) X 1915, II, 51—56; 13. XI (30. X) 1915, II, 150.

²¹⁸ *Радничке новине*, (Београд), бр. 164, 18. VI 1915, 1.

ОБЈАШЊЕЊЕ СКРАЋЕНИЦА У ТЕКСТУ:

ССДП — Српска социјалдемократска партија.

ГПУ ССДП — Главна партијска управа Српске социјалдемократске партије;

АИРПС — Архив Института за историју радничког покрета Србије;

ИАБ — Историјски архив Београда.

LE PARTI SOCIAL-DÉMOCRATIQUE EN SERBIE DANS LA COMMUNE DE BELGRADE
(1906—1914)

Milenko Topalović

Avec le commencement et la naissance du capitalisme en Serbie, sur la scène politique apparaît la classe ouvrière et, avec le développement du capitalisme devient un facteur de plus en plus puissant. Au début du XXe siècle elle crée son parti qui, dès 1903 année de sa fondation, entre dans l'Assemblée avec un représentant unique bien qu'il n'avait que 150 membres du parti et 1710 membres du Syndicat dans la Serbie entière. Malgré certains faits, changement de la Constitution et de certains formes des lois et toutes les histoires disant qu'en Serbie après les événements de 1903, la démocratie a commencé à régner, il y a des faits tels qu'il n'y avait pas de droit de vote général, même tous les hommes ne l'avaient pas et les femmes pas du tout, il n'y avait pas de système de vote proportionnel, et on peut conclure à juste titre que dans cette Serbie après les événements du mois de mai 1903, il n'y avait non plus de démocratie. Il a fallu beaucoup d'efforts et de lutte des partis bourgeois mêmes pour arriver à plus de démocratie et il a fallu surtout que les sociaux démocrates engagent toutes leurs forces, car leurs revendications étaient radicales, pour arriver à un maximum de démocratie dans le cadre de la situation donnée.

Tandis qu'aux élections parlementaires les sociaux-démocrates se présentent aux élections communales qu'en 1906 époque où non seulement la situation à l'intérieur du parti est meilleur, mais aussi la situation objectives. A cette époque là, l'organisation de parti comptait à Belgrade 500 membres, et à la fin de l'année 1905, la nouvelle Loi sur les Communes a donnée certaines possibilités nouvelles à un travail plus efficace des Sociaux-démocrates d'abord aux élections et ensuite dans la Commune.

Aux premières élections communales celles du 15 janvier 1906, les Sociaux-démocrates à Belgrade, ont été en seconde position avec 19,7% du total des voix, 20% des conseillers municipaux et 20% des suppléants. Aux élections suivantes, le 18 novembre 1907, il ont été en troisième position avec 18,2% du total des voix. Aux élections du 28 mars 1910, les sociaux-démocrates, seul contre deux coalitions des partis bour-

geois, se sont trouvés en troisième position avec 20,1% de voix, tandis que les indépendants et les radicaux ont eu 48,5%, les «progresifs» et les libéraux 31,5% de voix. Aux élections du 24 octobre 1910 les sociaux-démocrates ont eu 34,3% et la coalition des indépendants et des radicaux 65,6% de voix. Le 19 janvier 1914 les sociaux-démocrates avec 16,5% de voix se sont trouvés derrière la coalition des indépendants et des radicaux qui ont eu 57,6% et les progressifs avec 17,7%, mais devant les nationalistes (6%) et les socialistes hors parti (2,2%).

Le parti Social-démocrate n'était ni fort et ni nombreux dans la Commune de Belgrade, mais il a quand même contribué à la réalisation des points prévus. Il avait son club des conseillers municipaux et c'est par son intermédiaire qu'il dirigeait le travail de ces conseillers. Il a travaillé sur le développement et la consolidation des principes d'autonomie dans le travail de la Commune. Quant aux revendications qu'il n'a pas pu réaliser, comme par exemple l'introduction du système des impôts progressifs et l'annulation de tous les impôts et taxes indirectes, le parti s'est efforcé par intermédiaire de ses conseillers, de démontrer à l'opinion publique que ses points de vue sont justifiés et équitables, mais que la bourgeoisie les sapent systématiquement. Il y a eu beaucoup de problèmes semblables et les sociaux démocrates se préoccupaient de diverses questions, par exemple, de la réorganisation de la ville, de la construction et du développement de la ville, de la promotion de l'enseignement des problèmes de la santé et de l'habitat, de la construction des canalisations et conduites d'eau, des transports, mais la question centrale a toujours été celle des ouvriers.

Le parti social-démocrate Serbe a contribué par son travail dans la Commune de Belgrade de 1906 jusqu'à la première Guerre Mondiale à la démocratisation non seulement du système électoral, mais aussi du travail même de la Commune. Conscient de sa force, de ses possibilités dans les conditions données, il a su réaliser dans une certaine mesure les devoirs posés et il a ainsi créé des conditions plus favorables au développement en perspective.

